

Dohnányi Ernő: *Búcsú és üzenet*¹

Előszó

A Búcsú és üzenet kiadásai és jelentősége

Dohnányi Ernő visszaemlékezése először angol nyelven, *Message to Posterity* címmel jelent meg egy kisebb floridai kiadónál a szerző halálának évében, 1960-ban.² A kis kötet a belső címdalokon két további közreműködőt is megnevez: a zeneszerző feleségét, Zachár Ilonát, aki lejegyezte és lefordította a szöveget, illetve a Dohnányiék tallahassee-i baráti köréhez tartozó Mary F. Parmentert, aki az írást szerkesztőként gondozta. Az amerikai kiadvány megjelenése után két évvel, 1962-ben látott napvilágot az eredeti, magyar nyelvű szöveg *Búcsú és üzenet* címmel.³ Ez a címlapon csak Dohnányit tünteti föl mint szerzőt, viszont a visszaemlékezésen kívül mástól is közöl további, kisebb terjedelmű írásokat. A kötet élén például Gaál Endre⁴ „Cantus vitae” című esszéjét, amely Dohnányi pályáját értékeli kitérve a politikai kérdésekre is.⁵ A tényleges visszaemlékezés-szöveg után előbb Tóth Aladár „Az alkotó Dohnányi” című kis tanulmánya következik, mely a három kiegészítő írás közül tartalmában a leghitelesebb,⁶ majd Dohnányiné Zachár Ilona „Muzsika és küzdelem mindhalálig” című, bevallottan szubjektív utószava olvasható.⁷ Illusztrációképp a Florida kormányzója által kiadott proklamáció fordítása zárja a kiadványt, mely szerint Dohnányi halála utáni első születésnapját (1960. július 27.) az amerikai állam Dohnányi-nappá nyilvánítja.⁸ A kötet megjelentetésére Magyarországon értelemszerűen nem kerülhetett sor, még jó 10 évvel később Vázsonyi Bálint is komoly akadályokba ütközött Dohnányi-

¹ A tanulmány elkészülését az MTA Lendület-programja tette lehetővé.

² Ernst von Dohnányi, *Message to Posterity*. Ilona von Dohnányi (transl.), Mary F. Parmenter (ed.) (Jacksonville, Florida: Drew, 1960). A szöveg utóbb a *Perspectives on Ernst von Dohnányi* című tanulmánykötetben is megjelent, a szerkesztő James A. Grymes döntése értelmében két szerző feltüntetésével (a szerzőség kérdéséről ld. alább): Dohnányi, Ernst & Ilona von, „Message to Posterity”, in *Perspectives on Ernst von Dohnányi*, James A. Grymes (ed.) (Lanham, Maryland–Toronto–Oxford: The Scarecrow Press, 2005), 193–215.

³ Dohnányi Ernő, *Búcsú és üzenet* (München: Nemzetör, 1962).

⁴ Zongoraművész, zenekritikus; a Zeneművészeti Főiskola tanára, a *Magyar Nemzet* munkatársa. 1956-ban elhagyta Magyarországot, Dániában, majd Kanadában élt.

⁵ Gaál Endre, „Cantus Vitae”, in *Búcsú és üzenet*, 5–10. A szöveg nagy részének forrása: uő., „Cantus vitae: Dohnányi Ernő élt 82 évet”, *Magyar Hírlap* [Kanada] (1960. március 5.).

⁶ Tóth Aladár, „Az alkotó Dohnányi”, in *Búcsú és üzenet*, 35–39. A szöveg nagy részének forrása: uő. – Szabolcsi Bence (szerk.), *Zenei Lexikon* (Győző Andor kiadása, Budapest: Győző Andor Kiadása, 1930), 231–234.

⁷ Dohnányiné Zachár Ilona, „Muzsika és küzdelem mindhalálig”. In *Búcsú és üzenet*, 41–44. A szöveg feltehetően a *Búcsú és üzenet*-kiadás számára készült, illetve kis részben a szerző *From Death to Life* című kötetcskéjéből származik (Tallahassee: Rose Printing Co., 1960).

⁸ „Ernst von Dohnányi Day Proclamation” (State of Florida, Executive Department, Tallahassee), 1960. május 14. A dokumentum megtekinthető a Dohnányi Archívum gyűjteményében.

monográfiájának kiadatása kapcsán.⁹ A *Búcsú és üzenet* így a *Nemzetőr* című emigráns folyóirat kiadásában jelent meg (véltetően a Danubia nyomda közreműködésével), melynek alapítója és főszerkesztője az 1947-ben háborús bűnökért elítélt, 1956-ban szabadult és emigrált Kecskési Tollas Tibor költő volt. A magyar nyelvű kiadvány külső és belső igényességében egyaránt elmarad amerikai párjától. Míg az utóbbi kemény kötésben, jó minőségű papíron, s láthatóan gondos szerkesztői munka nyomán látott napvilágot, addig a magyar nyelvű kiadvány nemcsak durva papír-alapanyagát és általános megjelenését tekintve, de tartalmában, a szöveg rendezettségében is meglehetősen zilált összképet mutat – egyszerűen nem tesz jó benyomást a visszaemlékezőről.

Pedig a szöveg kivételes jelentőséggel bír a Dohnányi-kutatásban, hiszen a zeneszerzőnek alig maradt fenn bármiféle írása. Legtöbb kortársával ellentétben ő nem szerette magyarázni műveit, kompozíciós stílusát, így aztán a kutatás kénytelen beérni egy-egy pár mondatos szerzői műismertetéssel, néhány felületes interjúval, vagy az amerikai években kínkeservvel megtartott zongorázással egybekötött felolvasások szövegével,¹⁰ ha Dohnányi esztétikájára kíváncsi. „*Nem hiszem, hogy illő, ha valaki saját darabjait méltatja*” – magyarázza tartózkodását egy helyütt,¹¹ Bár ennél valószínűleg többről lehetett szó. Dohnányi mintha e tekintetben is inkább a 18–19. századi alkotói ideálhoz igazodott volna, illetve ahhoz a tradícióhoz, amely nem várt el filozófiai–esztétikai elemzéseket az alkotótól. „*Nagyon vonakodva teszem* – válaszolta például a felkérésre, hogy mondjon néhány szót 2. szimfóniájáról –, *annál is inkább, mert tökéletesen egyetértek Goethe szavaival: »Bilde Künstler, rede nicht!«, és jobban szeretnék csendben maradni.*”¹² (Dohnányi még a mindennapi események rögzítését is tehernek érezte, egyszerűbben szólva: igen lusta levélíró volt. Ezt ő maga is beismerte; s hol kifogásokat keresett, hol még azzal sem fárasztotta magát: „*Valóságos scandalum* – gyakorol önkritikát a huszonéves művész egy apjának szóló levélben –, *hogy mióta Amerikában vagyok, – s ennek már majdnem 5 hónapja – még nem írtam haza.*”¹³) Érthető tehát, hogy a mintegy két nyomdai ív terjedelmű, Dohnányi életéről, életének problematikus fejezeteiről életfelfogásáról, előadói és tanári tapasztalatairól,

⁹ Ld. a kötet második kiadásának előszavát: Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő* (Budapest: Nap Kiadó, 2002), 10–12.

¹⁰ Az előadások szövegét közli James A. Grymes (ed): in Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life* (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002), 214–219.

¹¹ „... I do not think it proper if one praises one's works.” Dohnányi levele Peter Andry-hoz (EMI), 1956. november 18. (FSU [FSU] Dohnányi Collection).

¹² „I do this very reluctantly the more so as I fully agree with Goethe's words: »Bilde Künstler, rede nicht!« and I would rather remain silent.” Dohnányi levele Donald Fergusonhoz, 1957. február 17. (Florida State University Dohnányi Collection).

¹³ Dohnányi levele Dohnányi Frigyeshez 1901. március 18. Közli: Kelemen Éva (közr.), *Dohnányi családi levelei* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat–MTA Zenetudományi Intézet, 2010), 117.

kompozíciós módszeréről és kis részben műveiről is szót ejtő *Búcsú és üzenet* valóságos kincsesbányának tűnik a kutatók és a Dohnányi iránt érdeklődő olvasók számára. A kincsesbánya azonban sajnos hamis aranyat is rejt – azaz a kötete(ke)t nem szabad hiteles Dohnányi-szövegnek tekinteni. Az alábbiakban igyekszem körüljárni a *Búcsú és üzenet* szerzőségi kérdéseit és egyéb problematikus pontjait, összefoglalom a magyar és az angol változat különbségeit, majd az angol és a magyar kiadást összevetve, magyarázó jegyzetekkel ellátva adom közre a szöve részleteit – a teljes közreadás várhatóan 2014 májusától lesz elérhető a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Zenei Archívum és Kutatóközpont honlapján (www.zti.hu/mza).

A szerzőség kérdései

Dohnányi családi levelei nemrégiben gyűjteményes kiadásban és megjelentek, s bár a közel 200 publikált levél kétségkívül nem egyformán informatív és színvonalas, a kötet rendkívüli érdeme, hogy végre mindenki számára megszólalhat Dohnányi „hangja”. De elmondható-e ugyanez az egyes leveleknél jóval terjedelmesebb és mélyebb tartalmú a *Búcsú és üzenetről*? Aligha – a szerzőség kérdése ugyanis kényes pontja a visszaemlékezésnek. A szöveg keletkezésének forrásai (kézirat, esetleges vázlatok) egyelőre nem ismertek, kétséget kizáróan bizonyítani tehát nem lehet, hogy az írásmű nem teljes mértékben Dohnányitól való. Ennek ellenére biztosak lehetünk abban, hogy az amerikai kiadványon csupán lejegyzőként és fordítóként megjelölt Zachár Ilona a valóságban sokkal aktívabb szerepet játszott az „üzenet” megszövegezésében. Olyannyira, hogy James A. Grymes például társszerzőként tüntette fel Dohnányinét a *Perspectives on Ernst von Dohnányi* című tanulmánykötetben közölt *Message to Posterity* élén. Indoklása szerint Ilona egyszerűen rávetítette a szövegre az általa megőrzendőnek vélt Dohnányi-képet, és Dohnányit tüntette fel szerzőként. Grymes megállapítása jogos, de azért kérdés marad, hogy pontosan mely pontokon torzította Ilona ízlése a szöveget, és melyek azok a szakaszok, amelyeket nyugodtan tulajdoníthatunk Dohnányinak.

Mindjárt az első, bevezető bekezdés szemlélteti a szöveg hitelességének problematikáját. A mondanivaló nyilvánvalóan Dohnányié, például a sors irányításának gondolata, ugyanakkor a dagályos, érzelmes stílus („*Amint nyolcvankét év távlatából az elmúlt esztendőkre visszatekintek, különös meghatottság fog el. Én, aki eddig gyakran inkább hallgattam ezekről az évekről és magamról, most beszélni akarok, el fogom mondani az igazságot.*”), a patetikus szölamok („*Amit a sors rám mért, zokszó nélkül fogadtam el [...]*”), az öntömjénezés (pl. „*minden igyekezetem oda irányult, hogy azokban az években, melyeket átéltem, csak a szépet,*

a nemeset, a felemelőt keressem”) sokkal Ilona von Dohnányi terjengős leveleit juttathatja az olvasó eszébe. Ugyanakkor a „két szerző” különválasztásának nehézségét is szemlélteti ez a bekezdés, hiszen a gondolatok itt lehetnek akár Dohnányi sajátjai is, ugyanakkor kérdés, hogy a zeneszerző leírta-e volna őket valaha, s főleg ilyen megfogalmazásban. Valószínű tehát, hogy az történhetett: Dohnányi „fatalista” szemléletével összhangban Ilona valamiféle megkapónak szánt bevezetéssel látta el a szöveget. Nem kevésbé hiteltelenek az olyan végletes, (ön)kritikátlan sorok mint például kicsit lejjebb a következők: *„Sohasem hazudtam, vagy köntörfalaztam senki és semmi kedvéért. Mindég, minden körülmények közt kimondtam, amit helyesnek találtam, még akkor is, ha az történetesen hátrányos volt számomra, vagy éppenséggel egész egzisztenciámat veszélyeztette.”* Az efféle stílus inkább illik egy elfogult visszaemlékező rajongó hangú és elégtételt kereső soraihoz, mint saját memoárokba. Átgondolatlan külső beavatkozást sejtet továbbá a lezártasgot sugalló, múlt idejű elbeszélés,¹⁴ az ellentmondások (*„Valamennyi tanár barátom volt a zenei fakultáson.”*; vö. később: *„Nagyon kevés embert neveztem »barátomnak«.*”), Ilona szempontjainak hangsúlyozása és belátása (*„Feleségem mindég féltett, kért, hogy kíméljem magam, ha látta, hogy az egyetem újabb kötelezettséggel terhelt. De én csökönyösen ragaszkodtam hozzá, hogy két végről égeti a gyertyát, amikor reggeltől estig gépel, dolgozik, pedig magam voltam az, aki ebbe a hibába estem.”*). A sok túlzással, indulattal írt mondatok között aztán időről–időre felbukkannak egyszerűbb, józanabb, ironikusabb bekezdések, melyek éppúgy elűtnek az Ilonának tulajdonítható betoldásoktól, mint Dohnányi keresetlen és kissé fanyar stílusú, saját kezű levelei felesége örökké panasszal teli, dagályos beszámolóitól.

Máskor különleges források vannak segítségünkre a hitelesség – vagy hiteltelenség – igazolásához. Mint a szöveg közreadásában látni fogjuk, Ilona „hatása” a politikai vádak mellett az Istennel, vallásossággal és a zeneszerző életfilozófiájával kapcsolatos szakaszokban jelenik meg leginkább. A legtöbb esetben azonban jól el lehet különíteni a tőle, illetve a zeneszerzőtől eredeztethető gondolatokat. Egy hasonló megfogalmazás például aligha egyeztethető össze Dohnányi stílusával: *„Én nyugodt lelkiismerettel megyek az Úr ítélőszéke elé. Ám reszkessenek azok, akik annyi keserűséget okoztak gonosz és igazságtalan*

¹⁴ Az alább idézett, 1959. július 24-i rádióinterjúra például „tavaly”-ként utal a szöveg, azt sugallva, hogy a lejegyzésre 1960-ban kerülhetett sor. Ez azonban azért vonható kétségbe, mert 1960. január 21-én Dohnányi már New Yorkba utazott, hogy meglehetősen erőltetett tempójú lemezfelvételekbe kezdjen (február 9-én hunyt el). 1960 első három hete tehát valószínűleg az erre való felkészüléssel, illetve a *Daily Finger Exercises for the Advanced Pianist* befejezésével telt, s Dohnányi ráadásul még egy koncerten is fellépett (1960. január 18. Tallahassee) – vagyis aligha maradhatott ideje a *Búcsú és üzenet* megírására, esetleg lediktálására. Ahogy számos más jel, úgy ez is arra utal, hogy nyilván részben előzetesen elkészített lejegyzések alapján Dohnányiné már a komponista halála után állította össze a szöveget.

üldözéseikkel.”¹⁵ Az ő gondolkodására sokkal jellemzőbb a következő történet: „Tavaly, 1959. július 27-én, születésnapomon Roy Flynn, a Florida State University rádióigazgatója interjút folytatott le velem. Mindenféléről beszélgettünk s valahogyan ráterelődött a szó az elmúlás gondolatára. És akkor megmondtam, hogy az én koromban már minden esztendő Isten ajándéka. Roy Flynn tapintatosan más mederbe akarta terelni a társalgást, én azonban visszatértem az előbbi témára, megmagyarázva, hogy noha ragaszkodom az élethez, mert kimondhatatlanul élvezem szépségeit, mégsem félek a haláltól. Jól tudom, természetes folyamat ez, melynek előbb–utóbb be kell következnie.” A fentiekben leírt beszélgetés tartalma bizonyosan igaz, mert az FSU gyűjteményében fennmaradt az interjú hangfelvétele, amely valóban megörökítette Roy Flynn zavarát és Dohnányi természetes válaszát. Jellemző azonban, hogy a szerző szavai a felvételen még az utóbbi idézethez képest is más benyomást tesznek (az *Úr ítélszékét* citáló megjegyzéstől pedig egészen távol állnak): egyrészt jóval kevésbé tűnnek patetikusnak, másrészt az „Isten ajándéka” kifejezés sokkal inkább egy – nehezen megtalált – szófordulatnak látszik, mint mély meggyőződésnek. Magyarra fordítva a beszélgetés nagyjából a következőképp zajlott.

Flynn: Beszéljünk inkább kellemesebb dolgokról!

Dohnányi: [nevetve] Miért, hiszen nem olyan szörnyű ez. [elkomolyodva] Mindenkinek meg kell egyszer halnia. Ez teljesen természetes dolog. Fel kell készülni rá, igen. De egyébként is, ez már számomra ajándék ... [habozva] Isten ajándéka, ha ennyi évet élhet valaki.¹⁶

A két kiadvány felépítése és tartalma

Az amerikai és a magyar kiadvány tartalmilag nem teljesen azonos. A magyar szöveg valamivel terjedelmesebb, ami részben abból adódik, hogy bizonyos témákat bővebben tárgyal, részben pedig, hogy sok helyütt ismétléseket, redundanciát tartalmaz. Hasonlóan lényeges különbség, hogy a két változat felépítése, elrendezése sem egyezik meg. A magyar szöveg alapvetően folyamatos. Csupán néhány, kissé következtelenül alkalmazott tagolójel, illetve egyetlen alcím található benne; az ez utóbbihoz („Pozsonyi évek”) tartozó szöveg szintén tagolójellel zárul (tehát meglehetősen furcsa módon nem követi újabb alcím). Az angol szöveg ezzel szemben kilenc, néhány oldalas alfejezetet tartalmaz, ami nagy valószínűséggel a szerkesztő javaslata lehetett. A világos, arányos tagolásnak köszönhetően

¹⁵ *Búcsú és üzenet*, 20.

¹⁶ „[Flynn:] Let’s talk about more pleasant things. [Dohnányi:] Why, that’s not quite unpleasant, I mean. ... Everybody has to die once. It’s a quite natural thing. You have to prepare for that, come on. ... After all, it’s already a gift from ... from ... from ... it’s God’s gift if you reach such an age.” Roy Flynn születésnap interjúja Dohnányival, 1959. július 24. (DAT-felvétel, FSU Dohnányi Collection.)

ez a kiadvány többé-kevésbé jól körvonalazható tematikus egységekre oszlik. Elsősorban a magyar szöveg csapongó jellegéből adódik, hogy az egyes szövegrészek helye némileg eltérő a két változatban; úgy tűnik, mintha az amerikai szerkesztő igyekezett volna a tematikusan összetartozó szakaszokat egy helyre koncentrálni. Az egyes alfejezetek, illetve szövegrészek megfelelését az alábbi ábra mutatja, melyből az is kiderül, hogy a szöveg jelen változatában a kétféle tagolási mód valamiféle ötvözetét igyekeztem létrehozni. A fejezeti tagolást a jobb követhetőség érdekében megtartottam, ugyanakkor ez nem teljesen azonos az amerikai kiadvány fejezeteivel, lévén hogy a közreadás a bővebb, magyar nyelvű szöveget és annak sorrendjét vette alapul. A fejezeteket szögletes zárójelben címmel (tartalom-megjelöléssel) láttam el, szintén a könnyebb tájékozódás kedvéért.

Jelen, közreadott változat	Angol kiadásban	Magyar kiadásban
[1. Életfilozófia]	I., IX. [csak az utolsó bekezdés]	11–13. o.
[2. Gyermekkor, pozsonyi évek]	II.	13–15. o.
[3. A fiatal évek nehézségei]	III.	15–16. o.
[4. 1937]	IV.	16–17. o.
[5. Az emigrációs időszak kezdete]	V.	17–18. o.
[6. A politikai rágalmakról]	VIII.	18–21. o.
[7. A tanításról]	VI.	21–27. o. [a bekezdések sorrendje néhol eltér az itt közölttől]
[8. A laprólolvasásról]	VII.	[nagy része hiányzik], 24–25.
[9. A komponálásról]	[nagy része hiányzik], VII.	27–31. o.
[10. Összefoglalás]	IX.	21–22. o., 31–34.

Az amerikai, a magyar kiadás, illetve a jelen közreadás megfelelései

Jelen közreadás kiindulópontja tehát a magyar szöveg volt, mivel nyilvánvalóan a magyar változat lehetett az eredeti. Erre utal, hogy Ilona az amerikai kiadványban fordítóként szerepel (hiszen Dohnányi természetesen anyanyelvén írta vagy diktálta le mondanivalóját), de általában a szöveg valamivel nagyobb terjedelme, illetve fésületlensége is. Úgy tűnik, mintha az amerikai kiadó megkövetelte volna a fordítással párhuzamosan egy rendezettebb alak létrehozását, aminek következtében a szöveg rövidebb és valóban letisztultabb lett, ugyanakkor merevebb is: a magyar alapanyag többet árul el a keletkezési körülményekről, s az író(k) motivációiról.

Két problematikus pont: a politikai ügy és Dohnányi helyzete a floridai egyetemen

A szövegbeli eltéréseknek, melynek köszönhetően a magyar szöveg összességében terjedelmesebb lett az angolnál, sok esetben persze határozott és sokatmondó oka van. Ez leginkább két téma felmerülésekor feltételezhető: a politikai kérdések tárgyalásakor, illetve

Dohnányi és amerikai munkaadója, a Florida State University viszonyának taglalásánál. Az előbbi esetében persze a történész is bizonytalan területre téved, hiszen Dohnányi „politikai ügy”-ének feltárásával és megnyugtató értelmezésével a mai napig adós a Dohnányi-kutatás. Vázsonyi Bálint monográfiájában ugyan részletesen szó esik róla, ám a Vázsonyi-könyv köztudomásúlag nem teljesen megbízható krónika: nemcsak – részben vállalt – elfogultsága, de a jegyzetapparátus hiánya miatt is, aminek köszönhetően néhol kérdéses hitelességű regényes életrajzzá degradálódik. Vázsonyi primer forrásainak nyilvánosságra kerülésével, azaz a Vázsonyi- és a Kilényi hagyaték kutathatóvá válásával ugyanakkor többé-kevésbé ellenőrizhetővé váltak a monográfus állításai,¹⁷ s ez alapján kijelenthetjük, hogy a politikai ügy rekonstruálása elfogadható, bár hiányos. Ahogy Breuer János a „Dohnányi meghurcoltatása” című cikkében összegzi, a Dohnányi elleni, világszerte terjedő politikai rágalom-hadjáratnak alapjául egyrészt a debreceni ideiglenes kormány 1945. február 9-i ülésén összeállított, háború bűnösöket, köztük Dohnányi nevét tartalmazó listája, másfelől a Jemnitz Sándor vezette, 1945. április közepén ülésező zenei igazoló bizottság elmarasztalása szolgált.¹⁸ A vádat azonban utóbb visszavonták: ennek részletei egyelőre ismeretlenek, mindenesetre Frankovszky Rudolf kérésére 1945. december 14-én a Minisztérium már arról állított ki igazolást, hogy „Dohnányi Ernőt [...] az e célból megtartott pártközi értekezlet [...] az előzőleg illetéktelenül nyilvánosságra jutott névjegyzékből törölte.”¹⁹ (Mint ismeretes azonban, Dohnányi rehabilitációja ettől még távolról sem vált teljessé, műveit, személyét az elkövetkező legalább 20–30 évben hallgatás övezte.) Mindeközben Dohnányi, aki 1944 novemberében családjával elhagyta Magyarországot, a háború után újjáéledő ausztriai zenei életben próbált koncertlehetőségekhez jutni, amit a magyarországi hírek megakadályoztak.²⁰ A bizonytalan vádak azonban a szomszédos országnál jóval távolabbra is eljutottak: 1947 tavaszán a *The New York Times*²¹ és a szintén New York-i illetőségű, magyar

¹⁷ A Kilényi-hagyaték Edward Kilényi leszármazottainak tallahassee-i otthonából Kiszely-Papp Deborah közbenjárására 2002-ben került a Florida State University Dohnányi-gyűjteményébe. Vázsonyi Bálint hagyatéka, melynek a kutató számára legértékesebb részét a Dohnányi-monográfia alapjául szolgáló dokumentum-gyűjtemény jelenti, 2003 novemberében került az Archívumba, s a közeljövőben digitális formában is hozzáférhető lesz.

¹⁸ Breuer János, „Dohnányi meghurcoltatása”. In *Dohnányi Évkönyv 2002*, Sz. Farkas Márta (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002), 67–76.

¹⁹ Idézi Vázsonyi, 272. A dokumentum másolatban megtekinthető a Dohnányi Archívum Vázsonyi-hagyatékában.

²⁰ Az ausztriai vitákról ld. Vázsonyi, 271–278.

²¹ Szerző nélkül, „Hungarian Revival: Country’s Music Struggles to Feet Despite WOES”, *The New York Times* (1947. március 9.).

nyelvű *Az Ember* című folyóirat²² több rágalmozó cikket közölt Dohnányiról. Ezeket a publikációkat végeláthatatlan huzavona követte, melyben egyfelől *Az Ember* főszerkesztője, Göndör Ferenc kért hivatalos kivizsgálást Dohnányi ellen, illetve feltehetőleg több zenei szervezetet, zenekart figyelmeztetett feltételezett bűnösségére, másfelől Dohnányi barátai igyekeztek tisztázni különféle módokon a zeneszerzőt (közjegyzői nyilatkozat letételével, magyarországi igazoló dokumentumok beszerzésével, egykori kollégák—tanítványok ajánlásai útján stb.) az alaptalan vádak alól.²³ A rágalomhadjáratl való harc végső soron nem jutott megnyugtató eredményre, bár az 1950-es években – nagyrészt valószínűleg a mccarthyizmus ellentétes politikai tendenciáival összefüggésben – lassan enyhülni látszott a nyomás Dohnányi személye körül. A levelezésből azonban kiderül: a zeneszerzőhöz közel állók mindvégig úgy vélekedtek, hogy az amerikai érvényesülést elsősorban a politikai előítéletek, illetve a politikai kérdésnek álcázott „kenyéririgység” nehezítette.²⁴ A fennmaradt személyes és hivatalos levelek tanúsága szerint maga a zeneszerző viszont az amerikai években ezt már csak ritkán fogalmazta meg. Míg a Kelemen Éva által közreadott, argentinai leveleiben több, súlyos politikai megjegyzés előfordul,²⁵ addig az amerikai évek írott dokumentumaiban csak egyszer–egyszer, legközelebbi barátainak jegyezte meg, hogy érvényesülését véleménye szerint a politikai vádak miatt rögzült előítéletek akadályozzák.²⁶

Éppen emiatt szembeötlő, hogy a *Búcsú és üzenet* magyar változatában a szerző leplezetlenül vallja: kifejezetten a politikai vádaknak köszönhető méltatlan emigrációs sorsa. Nyilvánvaló, hogy nem származhatnak Dohnányitól az olyan megfogalmazások, mint hogy „*Valamennyien Istentől származunk, onnan jöttünk és oda térünk vissza. És hogy éppen engem vádoljanak meg ilyen aljassággal, az szinte érthetetlen*” vagy „*Hamarosan kiderült: nem elég, hogy elvesztettem mindent, amiért dolgoztam a hetven év alatt – nem, ebben az új világban, ebben az új életben új és irtózatoss összeomlást és fájdalmat kellett elviselnem*”. Ha a stílus nem is Dohnányié, a mondanivaló egyértelműségéből, a politikai vádakkal foglalkozó szövegrész meghatározó terjedemléből feltételhetjük, hogy Ilona nem egyszerűen saját keserű

²² Szerző nélkül. [Göndör Ferenc], „Dohnányi”, *Az Ember* (1947. március 15.). *Az Ember* című hetilap Göndör Ferenc (1885–1954) szerkesztésében jelent meg 1918-tól (megszakításokkal). Göndör a Tanácsköztársaságban a sajtódirektórium tagja volt, majd szembefordult a proletárdiktatúra elveivel.

²³ A politikai rágalmak amerikai terjedéséről részletesen ld. doktori értekezésemet: Kusz Veronika, *Dohnányi Amerikai évei, 1949–1960* (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2010), 21–27.

²⁴ Ez Dohnányi Mária, illetve Dohnányiné leveleiben számtalanszor felbukkan. A zeneszerző húga egyúttal természetesen a magyarországi helyzetet, Dohnányi egykori kollégáinak–tanítványainak kiállítását, illetve elfordulását is gyakran minősítette. Lásd például a következő leveleit: 1955. december 7., 1955. december 28., 1957. október 25., 1958. május 6. (Dohnányi Archívum: McGlynn letéti anyag.)

²⁵ Lásd például Dohnányi levele Dohnányi Máriának, illetve Frankovszky Rudolfnak, 1948. március 3., illetve június 24. Kelemen Éva (közr.), „Kedves Mici... Dohnányi Ernő kiadatlan leveleiből, 1944–1958 (3. rész)”. *Muzsika* 45/10 (2002. szeptember), 10–16.

²⁶ Elsősorban: Dohnányi levele Telmányihoz, 1951. szeptember 25. (FSU Dohnányi Collection).

gondolatait adta férje szájába: valószínűsíthető, hogy a családon vagy szűk baráti körön belül maga a zeneszerző is osztotta felesége és húga levelekben is megnyilvánuló nézeteit, csak talán óvatosabb, talán fásultabb, talán nagyvonalúbb lévén általában igyekezett túllépni ezen. Mindenesetre a visszaemlékezés címében az „üzenet” szó alighanem elsősorban Dohnányi politikai ügyére utal – persze hogy az érintettekhez eljutott-e, s ha igen, meggyőző lehetett-e számukra a konkrétumokat alig tartalmazó, kissé zavaros szöveg, az kérdéses.

Érdekes, hogy a politikai vádakról szóló szakasz kivételesen az angol verzióban a terjedelmesebb. Ennek egyik oka, hogy az angol nyelvű olvasónak bizonyos körülményeket jobban kellett érzékeltetni (pl. *„akik azokban a fergeteges időkben, mikor az emberi élet nem ért többet Európában mint egy falevél, amikor Európa nem Európa volt már, hanem egy rémálom bombázással, kivégzésekkel, test és lélek koplalásával”*), másik oka pedig, hogy az angol verzió valamelyest bőbeszédűbbnek mutatkozik a részletek tekintetében. Igen tanulságos volna a további kutatás szempontjából, ha azt mondhatnánk, az angol és magyar szöveg eltérése következetes abban a tekintetben, hogy az egyik vagy másik több feltáratlan adalékot, esetleg kellemetlen részletet közöl, melyek a magyar szöveg és az európai kiadás révén várhatóan jobban eljutnak (illetve az angol kiadás esetében: nem jutnak el) az illetékesekhez. Ilyen következetesség azonban nem tapasztalható. Például csak az angol változatban fordul elő például a következő két, jelentős részlet: *„Nem felejtettem, és tudnék sokat mondani, neveket is – magyar és nem magyar neveket”* vagy *„a politikai üldözés áldozatait nem könnyű megmenteni, én mégis sokaknak segítettem, gyakran olyan esetekben, amikor az úgynevezett bátor emberek inkább visszavonultak, nehogy súlyos politikai ügyekbe keveredjenek. A magyarországi szélsőjobb politikai rendszer idején segítettem mindenkin, aki hozzám fordult, aláírtam az elem nyújtott petíciókat, néha anélkül, hogy ellenőrizném vagy emlékeznék a nevekre”*. Ugyanakkor csak magyarul olvashatjuk a következő igen fontos adalékot: *„Annak idején szemébe mondtam Sámi Zoltánnak,²⁷ ki vezetője lett a nyilas érában a magyar zenének, hogy mi a véleményem. És Sámi, ámbár minden hatalma meglett volna hozzá, nem mert fellépni ellenem. De erről az intervjúról támadóim közül soha senki nem tett említést. Mindenki csak azt hangoztatta, hogy Szálasival fényképeztek le, oly képen, ahol Zathureczky Ede is jelen volt, aki pedig még hosszú éveken át maradt a pesti Zeneakadémia igazgatója.”* Hogy az ilyen részletek angol vagy magyar nyelvű közzétételében illetve kihagyásában lehetett-e mégis, a látszat ellenére tudatosság, arra a „Dohnányi-ügy” tudományos feldolgozása után lehetséges választ kapni.

²⁷ Helyesen: Sámy Zoltán.

Ami a másik érzékeny kérdéskört illeti: tudni kell, hogy Vázsonyi Bálint meglehetősen problematikusnak ábrázolta Dohnányi és a Florida State University, a zeneszerző amerikai munkaadója kapcsolatát. Úgy vélte, Dohnányit nem becsülte meg eléggé az egyetem, nem volt tekintettel a korára, túlhajszolta, s e kíméletlenség háttérében vélhetően a szerény képességű dékán féltékenysége állt. Vázsonyi interpretációja nagyrészt egybecseng a *Búcsú és üzenet* magyar kiadásának szemléletével. Ez persze nem véletlen, hiszen Vázsonyi közeli kapcsolatban állt Dohnányiékkal, a zeneszerző halála után Ilonával, amellyel azonosíthatóan forrásként használta a *Búcsú és üzenet*et.

A kisebb–nagyobb szövegbeli eltérések, fogalmazásbeli finomságok eredményeképp azonban az amerikai kiadvány teljesen mást sugall: ez sokkal inkább összhangban van az amerikai évek primer forrásainak tanulságaival. Az eredeti dokumentumokból az derül ugyanis ki, hogy a tallahassee-i felsőoktatási intézmény vezetősége nem volt rosszindulatú Dohnányival. Bár igaz, hogy sok feladattal terhelte az idős komponistát, de jobb feltételeket feltehetőleg más állami egyetem sem tudott volna biztosítani számára (Vázsonyi állításával szemben szó sem volt például folyamatosan növekvő óraszámról). Bizonyos téren – például a hiányzások vagy a szerződésbe foglalt egyetemi koncertek tekintetében – az egyetemi vezetés kifejezetten kompromisszumkésznek mutatkozott. A tallahassee-i évek krónikása, Marion Ursula Rueth ráadásul egy sor olyan további mozzanatot említ, amelyekből kiderül, a zeneszerző is számtalan alkalommal sértette az egyetemi vezetés érdekeit és érzéseit.²⁸ Ettől függetlenül Dohnányi és családja persze érezhette igazságtalannak és méltatlannak a helyzetet, ám nem okolhatta érte az egyetemet. A szöveg összeállítója (s ez esetben itt nagy valószínűséggel valóban Ilonáról lehet szó) nyilvánvalóan tisztában is volt ezzel, ami jól látszik a *Búcsú és üzenet* egyazon szakaszának két változatában, melyek voltaképp apró eltérések, kihagyások révén teljesen más benyomást tesznek az olvasóban:

²⁸ Kuersteiner például sértőnek érezte, hogy Schulhof látatlanban elégedetlen volt az egyetem hangszer-állományával; s különösen bántónak találta, hogy Dohnányi nem fogadta el az FSU felkérését egy zenekari mű komponálására (1950. június 19.), jóllehet az Ohio University hasonló kívánságát teljesítette. A hiányzásokkal kapcsolatban Rueth olyan esetről is tud, amikor Kuersteinernek komoly kellemetlenséget okozott Dohnányi távolléte, mégsem kérte számon a zeneszerzőn, inkább elintézte a dolgot maga. Lásd: Marion Ursula Rueth, „The Tallahassee Years of Ernst von Dohnányi” (M.A. thesis. Florida State University, Tallahassee), 1962. Ide: 77, 90, 131.

Csak a magyar nyelvű szövegben fordul elő	Mindkét szövegben megjelenő szövegrész	Csak az angol nyelvű szövegben fordul elő
Persze az más lapra tartozott, hogy túlerőltettem magam. Annyi tanítási órát sóztak rám, hogy éreztem, egészségem veszélyeztetése nélkül nehezen bírok ennek a feladatnak megfelelni. De hiába tiltakoztam. Ez állami egyetem. Szabályai vannak. Nincs kivétel. Még velem szemben sem. Nem kvalitásra törekszenek, de kvantitásra.	Megszerettem az egyetemi ifjúságot is és ők is megszerettek engem. Szinte rajongásukkal vettek körül. Olyan meghitt, kedves atmoszféra teremtődött az egyetemen, hogy szinte élveztem tanítani őket. Mikor három egyetem közül Florida State University-t választottam, az is szerepet játszott, hogy ez ígérkezett a legkönnyebbnek munka tekintetében. Ezen a téren azonban a viszonyok néhány évvel ezelőtt romlani kezdtek.	Erről senki nem tehetett, de kötelességeim megszorodtak. Örömmel foglaltam el pozíciómat egy állami egyetemen, ám egy állami egyetemnek szabályai és követelményei vannak. Hogy tehetek volna kivételt velem?

A magyar nyelvű, müncheni kiadásban a szerző – s ez esetben valószínűleg Ilona – jobban megengedhette tehát magának a szubjektivitást, az elfogultságot, mint az amerikai kötetben melynek tartalmát a tényeket ismerő floridai kollégák–barátok előtt is vállalnia kellett. Lehetséges motivációi között szerepel továbbá, hogy hogy a ténylegesnél keservesebbnek állítsa be Dohnányi emigrációs sorsát a majdani magyar olvasók előtt. Bárhog is volt, a példa jól szemléletes: a maga módján a *Búcsú és üzenet* magyar nyelvű kiadása sokkal informatívabb és feltétlenül szuggesztívabb az angolnál, ugyanakkor csak nagy körültekintéssel szabad primer forrásként használni.

A közreadás elvei

Jelen közreadás alapját tehát a magyar kiadvány jelentette, ám ennek meglehetősen gondozatlansága megkövetelt néhány automatikus javítást. Javítottam a helyesírási, betűzési, írásjelekkel kapcsolatos nyilvánvaló hibákat, a tipográfiai következetlenségeket, egyeztetési hibát tartalmazó mondatokat. Dohnányi műveinek címét a *Chicago Manual of Style* szabályai szerint módosítottam (tehát pl. CANTUS VITAE és Második Szimfónia helyett a közreadásban *Cantus vitae* és 2. szimfónia szerepel). A bekezdésekben a magyar szöveg beosztását követtem. Ettől csak a [7.] fejezetben tértem el, ahol az angol nyelvű változat tűnt sokkal logikusabbnak.

Céлом az volt, hogy létrehozzak egy folyamatos, s minél bővebb szöveget, de jelöltem a csak az egyik változatban megjelenő szakaszokat (a *csak a magyarban*, illetve a >csak az angolban< előforduló szövegrészeket). A két változat kisebb szövegbeli eltéréseinek egyeztetésével kapcsolatban problémát jelentettek azonban a párhuzamosan futó, majdnem, de nem teljesen ugyanazt jelentő mondatok. Mindazonáltal az olvashatóság érdekében eltekintettem a túlságosan aprólékos variánsközléstől, így – ritkán – egy bekezdésen belül felcserélődhetnek mondatok. A fentebb részletesen tárgyalt szerzőségi problémák megoldása jelenleg lehetetlen – erre csak az esetlegesen előkerülő kézirat vagy más források adhatnak megnyugtató választ. Lehetséges azonban bizonyos stiláris jegyek alapján (pl. rövid mondatok, kevés jelzős szerkezet, szóhasználat) feltételezni, hogy mely sorok tulajdoníthatók majdnem biztosan Dohnányinak, ezeket félkövér szedéssel jelöltem. Természetesen a nem Dohnányinak tulajdonított részek is használhatók forrásként, félrevezető adatot nem tartalmaznak, mindössze felhasználásuk során nagyobb körültekintés javasolt.

A közreadáshoz magyarázó, helyesbítő és hiánypótló jegyzetek csatlakoznak. A jegyzetanyaghoz az utolsó periódusról írott disszertációm adta a háttéranyagot, amire azonban nem hivatkoztam külön minden alkalommal.²⁹

A szövegben alkalmazott jelölések összefoglalása:

csak a magyar nyelvű szövegben fordul elő

>csak az angol nyelvű szövegben fordul elő<

feltehetően Dohnányi saját szavai

²⁹ Kusz Veronika, *Dohnányi amerikai évei, 1949–1960*. PhD disszertáció (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010).

Dohnányi Ernő: *Búcsú és üzenet /Message to Posterity*

[1. Életfilozófia]

Amint nyolcvankét év távlatából az elmúlt esztendőkre visszatekintek, különös meghatottság fog el. >Én, aki eddig gyakran inkább hallgattam ezekről az évekről és magamról, most beszélni akarok, el fogom mondani az igazságot.< Egész életemben fatalista voltam. Amit a sors rám mért, zokszó nélkül fogadtam el, mert jól tudom, hogy tiltakozni ellene annyit jelentene, mint fejfel nekimenni a falnak. Éppen ezért minden igyekezetem oda irányult, hogy azokban az években, melyeket átéltem, csak a szépet, a nemeset, a felemelőt keressem, érzékelhessem. Jól tudom, hogy végzetét senki el nem kerülheti, mégis meg vagyok róla győződve, hogy a sorsot is – legalább bizonyos mértékben – irányíthatjuk, ha erős lélekkel viseljük el csapásait.

Mindig optimista voltam. Szerintem a pesszimista mindenképpen rosszul jár; ő örökösen retteg valamitől, ami gyakran be sem következik. Abban is hittem – noha sohasem voltam babonás –, hogy ha valamitől nagyon félünk, az a végén csak azért is bekövetkezik. E. T. A. Hoffmann, egyik kedvenc íróm mondta: „Tücke der Objekte”.³⁰ A tárgyak szeretnek tréfát űzni az emberekkel. Mennyivel inkább mondható ez az eseményekről, vagy pláne magáról a sorsról! >Jót akarunk, mégis rosszra fordul; ugyanakkor furcsa módon a gonosz is jóvá alakulhat.<

Hogy az életben valamit is elérhessünk, előfeltétele az erős akarat és a bátorság. A gyáva ember mindég alul marad. Sose féljen az, aki igaz úton jár. Már gyermekkoromban megtanultam, hogy mindég az egyenes utat kövessem. Sohasem hazudtam, vagy köntörfalaztam senki és semmi kedvéért. Mindég, minden körülmények közt kimondtam, amit helyesnek találtam, még akkor is, ha az történetesen hátrányos volt számomra, vagy éppenséggel egész egzisztenciámat veszélyeztette. **Nem volt szokásom „megsértődni” és nem kedveltem azokat, akik minden igaz ok nélkül szüntelen megnehezteltek valamiért. Az ember mondja ki nyíltan, ha valamit zokon vesz, s aztán legyen vége az ügynek. Ha igaza van, igyekezzék bebizonyítani. De aztán, ha célt ért és győzött, ne fitogtassa diadalát, ne lovagoljon rajta. Sajnálatos, milyen kevés ember képes elviselni, hogy „igaza legyen”.**

³⁰ A helyes forma: „die Tücke des Objekts”, mely koncepció eredetileg nem Hoffmantól, hanem Friedrich Theodor Vischer (1807-1887) német író-filozófus *Auch einer* című regényéből származik.

A megbocsátás, attól tartok, a legritkább erények közé tartozik. Pedig ez nemcsak keresztényi erény. Próféták hirdették már évezredekkel Krisztus születése előtt. Maga Krisztus váltig erősítette, hogy nem hétszer, de hetvenhétszer bocsássunk meg azoknak, akik ellenünk vétettek. **De ez a megbocsátás ne úgy történjék, hogy aztán szüntelenül orra alá dörzsöljük a „megbocsátottnak”, hogy „akkor és akkor megbántottál”. Felejsük el az élményt, mintha soha meg se történt volna.**

A hála is ritka emberi tulajdonság. Én sohase vártam hálát, sohase kerestem. Ha valamit tettem – és egész életemben igyekeztem másokon segíteni – nem azért tettem, hogy hálát várjak, hanem mert számomra lelki szükségletet jelentett valami jót cselekedni. **A következő percben már meg is feledkeztem az egésztől. Annál is inkább, mert a lekötelezettség ritkán vált ki szeretetet. Legtöbb esetben az, aki hálára van kötelezve, szenved és megalázottnak érzi magát. Végül még meggyűlöli azt, aki vele jót cselekedett. >Ez az emberi természet része.<**

>Tele vagyunk ellentmondással.< **Mivel negyvenhét művet alkottam, nem említve azokat, amelyek opuszszám nélkül valók,³¹ azt a látszatot keltem, hogy nagyon szorgalmas ember vagyok. Pedig sohasem szerettem agyonhajszolni vagy túlerőltetni magam és mindég kedveltem a kényelmet.³² Gyakran idéztem >csúfolódva< egyik német barátom megjegyzését: „A munka butává és közönségessé tesz, azonkívül rabolja az időt!”³³ Sokan életművésznek neveztek, mert értettem az életet „igazán élni”. Értettem a pihenés művészetét, melyről annyi embernek fogalma sincs. Legtöbbször agyonhajszolják magukat az élet iramában és néha minden igaz ok nélkül, csakhogy néhány dollárral többet keressenek. De még ha pihenni akarnak, sem tudnak igazán pihenni. >Én is. ... De általában< én, ha pihentem, kikapcsoltam az agyamból mindent, ami kellemetlen, s igyekeztem csakis kellemes dologra gondolni. Ily módon megnyugtattam idegeimet, s erőt gyűjtöttem a munkámra. Viszont senki sem vádolhatott azzal, hogy kötelességemet valaha is elhanyagoltam. Soha egyetlen hangversenyt nem mulasztottam el nyomós ok**

³¹ Dohnányinak valójában 48 opusza van, ráadásul a 48. opuszban két műve. Ez utóbbiak – az Ária fuvolára és zongorára, op. 48/1, illetve a Fuvola-passacaglia, op. 48/2 – ugyan csak halála után jelentek meg nyomtatásban (1962-ben, illetve 1963-ban), de a kéziratos források szerint Dohnányi ezeket a jegyzékszámokat szánta nekik. Eszerint tehát vagy a *Búcsú és üzenet* lejegyzése történt korábban (még 1958 előtt), esetleg a lejegyző nem akarta a még kiadatlan műveket az opuszok közé számolni. A műjegyzékek egyébként összesen közel 120 opusz-szám nélküli Dohnányi-műről tudnak (az átdolgozásokat nem számítva), melyek közül mintegy 90 gyermekkori kompozíció (lásd például: Kiszely-Papp Deborah, *Dohnányi Ernő*. Budapest: Mágus Kiadó, 2001 = Berlász Melinda, szerk., *Magyar Zeneszerzők* 17, 26–30.).

³² Hogy Dohnányi bevallotta kedvelte a kényelmet – őszinte és kissé önironikus vallomásnak tűnik (nem csoda, hogy a lejegyző e megállapítások negatív élettompítani igyekezett).

³³ „Arbeit macht dumm und gemein, und ist ausserdem zeitraubend!” Hogy a szarkasztikus mondás kitől származik, egyelőre nem sikerült kideríteni.

nélkül. A koncertművész olyan, mint a katona, – még élete árán is teljesítenie kell kötelességét. >Ez mind a zenész fegyelem része, legyen bár élete rövid vagy hosszú, és az enyém hosszú volt.< *Nem egyszer adtam fel magas honoráriumú hangversenyeket csupán, hogy eleget tegyek valamely jótékony célú előadásnak, melyet már annak előtte elvállaltam.*

Tavaly, 1959. július 27-én,³⁴ születésnapomon Roy Flynn, a Florida State University rádióigazgatója interjút folytatott le velem. Mindenféléről beszélgettünk s valahogyan ráterelődött a szó az elmúlás gondolatára. És akkor megmondtam, hogy az én koromban már minden esztendő Isten ajándéka. Roy Flynn tapintatosan más mederbe akarta terelni a társalgást, én azonban visszatértem az előbbi témára, megmagyarázva, hogy noha ragaszkodom az élethez, mert kimondhatatlanul élvezem szépségeit, mégsem félek a haláltól. Jól tudom, természetes folyamat ez, melynek előbb–utóbb be kell következnie. Egyszer mindnyájunknak el kell mennünk, szegények avagy gazdagok, boldogok avagy boldogtalanok vagyunk, és én még nagyon szerencsésnek tekinthetem magamat, mert mindazon viszontagságok ellenére, melyek 1944-ben megfosztottak szeretett hazámtól, Magyarországtól, három évig a gyűlöletes „Displaced Person”³⁵ sorsára, majd arra ítélték, hogy hetven éves koromban, egy új világban új egzisztenciát alapítsak, mégis boldog voltam... >Tehát most, ezt az utat megjárva, de még mindig boldog embernek tudva magam, hogy is félhetnék a haláltól? <

³⁴ A rádióbeszélgetés egyébként pár nappal a születésnap előtt, július 24-én zajlott le. Ezzel kapcsolatban ld. még a Bevezetés 15. lábjegyzetét.

³⁵ Dohnányi és családja 1944. november 24-én hagyta el Magyarországot, s előbb Bécsbe, majd 1945 kora tavaszán az osztrák Alpokba menekült. Mivel a háború vége idegen országban érte őket, automatikus a „Displaced Person” státusba kerültek. Ez 1945–1948 között jelentősen nehezítette utazásukat, végleges letelepedésük ügyintézését. A „Displaced Person” kifejezést a II. világháború után kezdték széles körben alkalmazni, elsősorban közép- és kelet-európai – főleg politikai – menekültekre.

A visszaemlékezés akkor is szomorú, ha keserű évekre kell visszagondolnunk. De kétszeresen az, ha azok az évek, amelyek visszavonhatatlanul elmúltak, felejthetetlenül szépek voltak. Amint belemélyedek a visszaemlékezésbe, egyre jobban felmelegszik a lelkem és egyre derűsebb fény gyúl ki benne, különösen amikor gyermekkorom első éveire gondolok.

1877-ben születtem Pozsonyban, Magyarországon. Kihangsúlyozom, Magyarországon, a magyar koronázó városban, melynek magyar és német lakossága volt s ahol mindkét nyelven nevelkedtem. Így történt, hogy atyai nagyanyám³⁷ sohasem tanult meg magyarul; még most is látom, ahogyan esténként kötöget számos kendőbe bugyolálva, mert mindig fázott. Mikor mi, gyermekek az asztal körül szaladgáltunk, fázósan rázkódott össze s panaszosan szólt ránk: „Kinder, macht keinen Zug!”

Gyermekkorom nagyon szép volt. Mivel kis öcsémet még csecsemőkorban torokgyíkban elveszítettem, egy évvel fiatalabb húgommal, Micivel játszottunk mindég együtt.³⁸ Már ekkor meghonosodott köztünk az az erős kapcsolat, mely most is, annyi év után, összeköt és mely talán azon épült fel, hogy mindketten annyira muzikálisak voltunk.³⁹ Ámbár Mici nem komponált, nem is haladt annyira, hogy magát művésznek nevezhesse, ügyesen zongorázott és nagyon jól tudott kottából olvasni. Sok közös jellemvonásunk is volt a húgommal. Mindketten gyűlöljük azt, ami szenny, ami becsstelen, ami csúf. Például, ha valaki akár nálam, akár Micinél be akart volna valakit feketíteni, saját magát feketítette be. Abban is megegyeztünk, hogy sohasem igyekeztünk senkinek kedveskedni, de mindég szemtől-szembe megmondtuk az igazat. És sohasem ígértünk semmit, amit nem tudtunk betartani. Már mint gyermekek sokat játszottunk

³⁶ Bár a magyar kiadásban nincs fejezetenkénti tagolás a szövegben, ez a szakasz önálló címet visel: „Pozsonyi évek”. (A kiadvány rendezetlenségére jellemző, hogy több alcím nincs, s nem tudni, ez a fejezet hol ér véget.) A fejezet az egyik leggyöngyösesebb megfogalmazású szakasz, mely stílusa és mondanivalója alapján leginkább Dohnányinak tulajdonítható. Az adatok és a hangvétel hitelességét igazolja a zeneszerző egy másik, gyermekkoráról való visszaemlékezése is, melyben még részletesebben tájékozódhatunk a zeneszerző korai éveiről: Kiszely-Papp Deborah (közr.), „»Emlékkönyvemből«. Dohnányi Ernő előadása a Magyar Rádióban Budapest I, 1944. január 30., vasárnap, 18 órakor”, in *Dohnányi Évkönyv 2003*, Sz. Farkas Márta–Kiszely-Papp Deborah (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004), 27–45.

³⁷ Haessl (Haessel, Hessel) Leopoldina (1820–1895), Dohnányi István (1813–1895) előtt, Nyitra megye közjegyzője) felesége. Forrás: Horváth György–Gombos László, „A Dohnányi család története. Hagyomány, dokumentumok, családfa, ismert személyek”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, 77–102.

³⁸ Dohnányi Mária (1879–1966, tehát valójában másfél évvel volt fiatalabb Dohnányinál) 1903 után dr. Kovács Ferencné.

³⁹ Dohnányi egész életét meghatározta húgával való, meghitt kapcsolata, melyről levelezésük is tanúskodik. Vázsonyi szerint talán azért is volt oly szoros ez a kapcsolat, mert egyik házassága sem bizonyult hosszú távon stabilnak (Vázsonyi, 29).

együtt, főleg babákkal, vagy székeket toltunk össze a gyermekszobában és hegymászást játszottunk, de mindég nagyon jól megfértünk egymással.

Mici is ugyanabba a katolikus főgimnáziumba járt, mely Klarissza kolostor volt valamikor.⁴⁰ Együtt tanultunk zongorázni is Forstner bácsitól⁴¹ – mert engem kezdetben édesapám tanított, ki bár jó muzsikus volt, csakhamar rájött, hogy zongorai képessége erre nem elegendő. Forstner bácsi végtelen jó ember volt és értett hozzá, hogy kedvet csepegtessen belénk. Szeretettel tanultunk tőle, mert nem nyaggatott ujjrakásokkal, s noha skáláznunk kellett, azonfelől semmivel nem szekírozott, hanem hagyott fejlődni; csak akkor állított meg, ha helytelen irányba tévedtünk.

Ezek a gondtalan pozsonyi évek nagyon szépen voltak, mikor játszva tanultam a szüleim védő gondoskodása mellett, és ugyanakkor már kóistolót kaptam abból is, hogy mi a hírnév, hiszen a pozsonyi gimnázium kápolnájában vasárnaponként játszottam az orgonán.⁴² A pozsonyi dómban is szerepeltem, felléptem kamarazene együttesekben, sőt magam is adtam önálló hangversenyeket akkor még az iskola keretében.⁴³ Mégis megütött már a siker szele, a taps varázsa. Már akkor tudtam, éreztem, hogy művész akarok lenni.

Édesapám nem engedett csodagyereket csinálni belőlem, noha már három éves koromban felfedezte tehetségemet.⁴⁴ Csak hat éves koromban kezdett el tanítani, s később is igyekezett fékezni becsvágyamat, sőt követelte, hogy egyetemem végezzek, hogy biztosítva legyen megélhetésem és ezt a tervét csak évek múlva ejtette el, mikor meggyőződött róla, hogy sikerem van a pesti akadémián.⁴⁵

⁴⁰ Pozsonyi Katolikus Főgimnázium / Pozsonyi Királyi Katolikus Gimnázium. Az iskola történetéről: Vázsonyi, 24–25.

⁴¹ (Karl) Forstner Károly, a pozsonyi Szent Márton Székesegyház orgonistája.

⁴² Fentebb hivatkozott rádióelőadása szerint Dohnányi harmadikos gimnazista korától (tehát 13 évesen) kezdte meg orgonista szolgálatát, melyből első, zenei tevékenységből származó keresetét kapta. (Kiszely-Papp [közr.], „»Emlékkönyvemből«, Dohnányi Ernő előadása a Magyar Rádióban Budapest I, 1944. január 30., vasárnap, 18 órákor”, 41.) Maga Dohnányi is megjegyzi, hogy orgonista elődje és utódja is „később hírneves muzsikus lett”: ugyanis (Franz) Schmidt Ferencről vette át és Bartók Bélának adta tovább a munkát.

⁴³ A Dohnányi zeneakadémiai felvételijét megelőző, összesen 29 nyilvános szereplés (Pozsony, Aranyosmarót, Léva, Bécs) listáját és sajtóreceptóját közli: Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptója. I. rész. A pályakezdő évek (1887. január – 1898. április)”, in *Dohnányi Évkönyv 2003*, 137–250, ide: 140–164.

⁴⁴ Dohnányi visszamlékezése szerint három éves korában történt „zenei tehetsége első megnyilatkozása”, amikor is Bach egy csellódarabja olyannyira elbűvölte, hogy apja a kezébe adta a vonót, s ő a dallam ritmusa szerint húzta azt, míg apja bal kézzel a hangokat képezte. Ezt követően – Dohnányi bánatára – hatéves koráig mindössze annyi történt, hogy jelen lehetett apja kamarazenei próbáin. (Forrás: Kiszely-Papp [közr.], „»Emlékkönyvemből«, Dohnányi Ernő előadása a Magyar Rádióban Budapest I, 1944. január 30., vasárnap, 18 órákor”, 33.)

⁴⁵ Apja elvárásának megfelelően – és zeneakadémiai tanárai rosszallására – Dohnányi egyszerre iratkozott be az akadémia zongora–zeneszerzés, illetve a tudományegyetem bölcsészkarának magyar–német szakára. Rengeteg elfoglaltsága miatt azonban bölcsésztanulmányaiban még az első szemeszter végéig sem jutott el.

A gimnáziumban is szigorúan ügyelt arra, hogy leckéimet pontosan elvégezzem. Érdeklődött tanáraimnál, ami könnyű volt, mert hiszen ő maga is fizikatanár volt ugyanabban a főgimnáziumban. Utasította édesanyámat, hogy ellenőrizze, megcsinálom-e leckéimet? Édesanyám ezt meg is tette. Titokban kottapapíroson kompozíciókat firkáltam, de ha hallottam közeledő lépéseit, gyorsan könyvet borítottam kompozíciómra és úgy tettem, mintha szorgalmasan tanulnék.⁴⁶

Aki gyermekkoromban legnagyobb hatással volt rám, az az édesanyám. Apámtól örököltem zenei tehetségemet, s azt az adottságot, hogy gyakorlás nélkül megtartottam technikámat s megálltam helyemet hangversenyeken nagyon csekély előkészülettel. Ezért értem rá annyi időt szentelni alkotásaimra. Viszont édesanyámtól örököltem azt a lelkerőt, önuralmat, mely a legválságosabb órákban sem engedett összeroppanni. Tőle tanultam meg oly szemüvegen át nézni és látni az életet, melynél eltörpül mindaz, ami kicsinyes és visszariasztó és csak a szép, derűs, napfényes marad meg. Tőle tanultam meg szeretni a fényt, s utálni a sötétséget. Napfény... mindég csak napfényre vágytam. És ezt a fényt nemcsak a természetben kerestem, de mindenütt, az emberek jellemében, tetteik megnyilvánulásában és a sajátomban is. Gyűlöltem a hazugságot, a bujkálást, a titkolózást. És ezen elveim szerint éltem nyolcvankét éven keresztül, minden kompromisszum nélkül. Mert a határozottságot is anyámtól örököltem. Ha valamit elhatároztam, ahhoz tartottam magam. Nem könnyen tettem ígéreteket, de ha valamit megígértem, akkor mindent elkövettem, hogy bármi áldozat árán is ennek eleget tegyek. Az ígéret szent. Azt be kell tartani. És mindég mindenkinek, talán erőmön felül is, ahogyan sokan azt állították, segítettem. Úgy éreztem, amíg adhatok, gazdag vagyok. Csak akkor leszek igazán szegény, ha nem lesz mit adnom, >addig tudom, hogy az édesanyám bennem él.<

Soha egyetlen durva vagy sértő szót nem hallottam szüleimtől, s ez szigorúan tilos volt számunkra, gyermekeknek is. Mici húgommal mindég udvariasak voltunk egymáshoz. Egyszer azonban Mici valamiért megharagudott rám és azt asztalnál rám kiáltott: „Maga os...”. Azt akarta mondani, hogy „ostoba”, de idejekorán megérezte édesanyám szigorú, rendreutasító pillantását s gyorsan kijavította a szót: „Ostyepká”-ra, ami egy felvidéki sajt neve. >Nos, végülis akár lehetek egy sajt is!<

⁴⁶ Az efféle kis csínyek megörökítése bizonyítja, hogy valószínűleg nem Dohnányi maga írt le néhány sorral lejjebb olyan mondatokat, mint: „Gyűlöltem a hazugságot, a bujkálást, a titkolózást. És ezen elveim szerint éltem nyolcvankét éven keresztül, minden kompromisszum nélkül”.

Az önuralmat is anyámtól örököltem. Kevés ember tudja, hogy ez milyen fontos tulajdonság, hogy az ember mindig, mindenkor fékezze indulatait. Az elmúlt nyolcvankét évem alatt nagyon ritkán veszítettem el lelki egyensúlyomat. Mindég fékeztem magamat, nemcsak a mások kedvéért, de a magaméért is. Mindent könnyebb elviselni, ha megnyugszunk benne. Fél teherré válik.⁴⁷

Ha pihenni akartam, kikapcsoltam agyamból s emlékezetemből mindazt ami kellemetlen és nyugtalanító. Ehhez is önuralom kell, de megéri, mert pihenteti a lelket, az idegeket, az agyat. Pedig én is ideges ember voltam, és ezért szenvedtem utóbbi éveimben gyomorbajban.⁴⁸ De szentül hiszem, hogy erős akarattal sokat el lehet érni és magunkat soktól megkímélni. És hiszek csodákban is.

Pedig az én életem sem volt mindég rózsás, sőt nagyon is tövises akadályokon kellett átküzdenem magam. **Voltak idők – művészeim elején – amikor gyűjteni kezdtem a rosszindulatú s támadó kritikákat. De annyira felhalmozódtak, hogy beszüntettem a gyűjtést.**⁴⁹ Ugyanakkor azonban szinte megrázó sikerek értek, Angliában javamra összehasonlítottak Paderewskivel,⁵⁰ amerikai turnéim évente megható ünneplések közepette megismétlődtek.⁵¹ De én igyekeztem kiegyensúlyozott maradni. Nem zuhantam mélységekbe, ha igaztalanul támadtak, de nem emelkedtem egekbe a dicséretetek által. Úgy vettem mindezt, ahogyan jött: egyrészt napirendre térve a dolgok felett, másrészt világért sem lázadozva a sors igazságtalanságán.

Nagyon is jól tudtam, hogy senkinek az útja sincs rózsákkal bélelve, mindenütt ott a rejtett tövis. Azt is tudtam, hogy mennél híresebb valaki, annál több az ellensége, annál jobban

⁴⁷ Bár a fenti gondolatok biztosan Dohnányi sajátjai, a leírás módja mégis arra enged következtetni, hogy egy másik személy megfigyelését tartalmazzák.

⁴⁸ Bizonyosan Dohnányiné megjegyzése, aki több levelében aggodalmait fejezte ki Ernő gyomorbántalmai miatt, s ezt az aggodást a zeneszerző olykor ingerülten utasította el. Lásd például: „Kérem, ne tessék izgulni, semmi bajom sincs. Egyáltalán soha se tessék én miattam izgulni; nem érdemes. Eleget izgul Icíke, szintén fölöslegesen.” Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriához, 1955. július 3. Ld. *Dohnányi családi levelei*, 248.

⁴⁹ Valóban szokása volt Dohnányinak, hogy a negatív kritikákat összegyűjtötte, kiemeléseket alkalmazott bennük, olykor kommentálta a szöveget. Nemcsak fiatalon, de még amerikai periódusában is jellemző volt ez – egyik utolsó példa erre a Malcolm Rayment 1958-as, kissé lekezelő hangvételű hanglemmez-bírálatához fűzött, dühös „jegyzetanyag” (Dohnányi Archívum: Vázsonyi-hagyaték, H 33–024/a–b, H 33–025.)

⁵⁰ A Paderewskivel való „párbajról” ld. Vázsonyi, 62, illetve Dohnányi saját levelét ld. *Dohnányi családi levelei*, 101–102.

⁵¹ Az amerikai közönség mindig is igen nagyra értékelte Dohnányit: első, rendkívül sikeres amerikai turnéira még 1900–1901-ben került sor, 1921–1927 között pedig minden évben hosszabb hangversenykörutat tett az országban. A korábbi turnék sajtóreceptcióját lásd: Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptciója. II. rész: A nemzetközi karrier kezdete, 1898. október – 1901. április”, in *Dohnányi Évkönyv 2004*, Sz. Farkas Márta (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005), 236–342. Húszas évekbeli amerikai turnéiról és a neki felajánlott, különböző amerikai pozíciókról lásd: Vázsonyi, 145–206.

félnek tőle riválisai. Azzal is tisztában voltam, hogy mindenki követeléseinek lehetetlenség eleget tenni. **Egy ízben egy Beethoven kadenciát játszottam a nagy zeneszerző ifjúkori szonátájához, viszont a kadenciát csak érett korban írta. Egy kritikus megtámadott, hogy a kadencia, melyet az én művemnek vélt, nem illik bele Beethoven stílusába. Ebben igaza is volt, mert az érett stílus tényleg nem illett a sokkalta fiatalabb kori műhöz, de mielőtt ítélkezett, meg kellett volna győződnie róla, hogy az a kadencia nem az én művem, hanem magáé a komponistáé.**⁵²

Fiatalkorban az ember könnyebben elbírja a támadásokat. Vállat von és azt mondja, aki *valaki*, az mindég támadásoknak van kitéve, csak a *senkit* nem támadják. Viszont ahogyan múlnak az évek, az ember érzékenyebbé válik, büszkesége könnyebben sebezhető és jólesnek a sikerek és az elismerés, melyre ifjúkorában alig hederített. Az sem hiba, ha az ember becsvágya kissé növekszik. Kell is, hogy egy művésznek önérzete, öntudata legyen. Senki sem mondhatta, hogy nem voltam szerény, sőt mindenki erről az oldalról emlegetett, de azért nagyon is tisztában voltam vele, hogy ki vagyok. Sohasem vállalkoztam valamire, ami művészi önérzetem megalázta volna.

⁵² Lehetséges, hogy nem zongoraszonátáról, hanem esetleg a B-dúr zongoraversenyről (op. 19) van szó, melyet 1908 óta játszott.

>Múltak az évek.< Amikor Magyarországon hatvanadik életévemet betöltöttem >–ez a fatális 1937-es esztendőben volt –<, elhatároztam, hogy ezentúl csak művészetemnek élek.⁵³ >Bár fenn akartam tartani a Zeneakadémia igazgatói posztját, feladataim, gondoltam, névlegesen lesznek.< Tanítom hetenként egyszer néhány kivételesen tehetséges művésznövendékemet,⁵⁴ kik egyéniségüknél fogva is szívemhez nőttek, mert hiszen én mindig úgy tekintettem tanítványaimat, mintha gyermekeim lettek volna, de elhatároztam, hogy nem hangversenyezek többé, hanem visszavonulok s csak alkotásaimnak élek. >Úgy tűnt, hogy a kései óra ellenére az életem egy új korszaka kezdődhet.< Ekkoriban történet, hogy Schulhof Bandi barátom, >az elismert impresszárió<, felkeresett s felkért, jönnék-e az Egyesült Államokba, hogy óriási honorárium mellett egyik neves zenekar vezetését elvállaljam. Visszautasítottam ajánlatát.⁵⁵ Azt mondtam: „Elértem azt az életkort, hogy végre csak alkotásaimnak éljek. Mert úgy érzem, még nagyon sok mondanivalóm van az emberiség, az utókor számára.” Ez alatt a „visszavonulás” alatt nem nyugalmat >vagy menekülést< értettem. Szerintem az élet küzdelem. Nyugalom csak a halál. Erre az eszmére épül fel az én Második Szimfóniám. És az alkotás is egy fajtája a küzdelemnek, és talán a legerőfeszítőbb, legmegegyítőbb, legverejtékesebb küzdelem.⁵⁶

⁵³ Ennek az elhatározásnak más forrásokban (Vázsonyi-monográfia, sajtó) nincs nyoma, de elképzelhető, hogy Dohnányiban felmerült ilyen gondolat, s hogy ezt Ilonának is elmondta utóbb. Vö. a zeneszerző Ilonának írt levelével (1939. január 13., péntek): „Ha nem is volna a világ oly csunya, gyűlölettel teli mint most, ha nem is látnám, hogy ez az épület, amit Európának neveznek pilléreiben megingott és szörnyű katasztrófának néz elibe, akkor is csak régi vágyam, hogy mindennek ami egy művész életében külsőség (hírnév, dicsőségek) hátat fordítva, csendes magányban csak a zeneszerzésnek élve (– itt is akár a fiókomban is maradhatnak műveim –) tölthetném életemet.” (Dohnányi Archívum, McGlynn letéti anyag.)

⁵⁴ Ebben az időben (1937 k.) növendékei: Böszörményi-Nagy Béla (1934–1937), Faragó György (1933–1936), Szegedi Ernő (1936–1939), Szirányi János (1937–1940).

⁵⁵ Schulhof Andor Dohnányi amerikai impresszáriója volt, akivel barátságuk ez idő tájt már évtizedes múltra tekintett vissza, s aki az amerikai évek alatt mindvégig igazgatta a zeneszerző hivatalos ügyeit és kulcsszerepet játszott a politikai vádakkal való harcban. Szoros barátság éppen akkor alakult ki köztük, amikor Schulhofnak a Berlini Filharmonikusok intendánsi posztjáról származása miatt távoznia kellett, s Dohnányi rövid időre saját filharmonikusainál adott neki állást, majd segítette emigrációját az Egyesült Államokba. Dohnányi 1960. februári testi–lelki összeomlásához valószínűleg nagyban hozzájárult, hogy New Yorkban szembesülnie kellett Schulhof súlyos betegségével. Érdekes módon Belle Schulhof férjéről szóló visszaemlékezéseiben nem ejt szót erről az ajánlatról. Ld. Belle Schulhof, *Budapest–New York: Egy impresszárió a zenei világban*. Kozinn Allan (szerk.), Wiszkidenszky Márta (ford.). (Budapest: Cserépfalvi, 1990.) / Belle Schulhof, „Dohnányi megmentése”, *Muzsika* 31/3 (1988. március), 6–14. Említi viszont: Ilona von Dohnányi, 177–178.

⁵⁶ Dohnányi így meg *ars poeticá*ját egy levelében: „A Szimfónia [2. szimfónia, op. 40] – első változatában – mintegy 12 éve készült, azt követően, hogy megírtam Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményén alapuló művet, a *Cantus vitae*-t szólókra, kórusra és zenekarra. [...] a Szimfónia ugyanezen gondolatok mentén született. Ezek lényege – meg látásom szerint és Madách szavaival élve: »A cél, megszűnt a dicső csatának, / A cél halál, az élet küzdelem, / S az ember célja e küzdés maga.«” Eredetiben: „The Symphony was written – in its first version – about 12 years ago, after I had composed my »Cantus vitae«, a work for Soli, Chorus, and Orchestra based on words taken from Imre Madách’s dramatic poem »The Tragedy of Man«. [...] the Symphony [...] arose under the influence of the same ideas. The essence of these, – in my opinion, also

Akkor, mikor Schulhof ajánlatát visszautasítottam, nem sejtettem, hogy tíz év múlva, hetven éves koromban, a világháború izgalmaiktól megviselve, számos szeretteimtől elválasztva, két fiamtól megfosztva, idegen világrészben kell újra kezdenem az életet. Egy pakktáskán kívül, melyből a német katonák még az egyetlen könyvet, mit meg akartam menteni,⁵⁷ is kidobták, hogy a helyébe >segítőkézségből< élelmet gyömöszöljenek, kellett nekivágnom a „menekülésnek” s végigszenvednem Ausztriában két és fél gyötrelmes és megalázó esztendőt, az úgynevezett D.P.-k nyomorúságos életét, majd számos üldöztetésnek és igaztalan támadásnak s vádnak lettem alávetve, melytől soha sem sikerült teljesen tisztáznom magam. >Nem voltam teljesen egyedül; feleségem, Ilona velem volt. A legjobb barátok segítettek minket: az amerikai John Kirn kapitány és felesége, Martha.<

Madách's work: »The goal is the end of the glorious fight; the goal is death, *life is a struggle*.«” Dohnányi levele Donald Fergusonnak, 1957. február 17. (FSU Dohnányi Collection).

⁵⁷ Ilona von Dohnányi szerint ez a könyv Casanova emlékiratait voltak. (Ilona von Dohnányi, 127.)

[5. Az emigrációs időszak kezdetén]

>Átkeltünk a tengerentúlra.< Előbb Argentínában próbálkoztam >új életet kezdeni<, mert az Egyesült Államok >szigorú< emigrációs törvényei folytán ide lehetetlen, volt *egyenesen Ausztriából bekerülni* >a családommal együtt<,⁵⁸ de ott nem bírtam gyökeret verni, ámbar alapítója és elnöke lettem az egyik legnagyobb egyetem zenei fakultásnak, >a tucumáni új zenei tanszékének<.⁵⁹ Így elfogadtam egy >siker< turné után⁶⁰ az Egyesült Államok egyik egyetemének ajánlatát, s idejöttem Floridába >1949-ben, hogy itt éljek és dolgozzak<.⁶¹ >Úgy tűnt, hogy New York-i menedzserem szervezése révén, továbbra is lesznek jelentős koncertturnéim, az ország különböző részein. De, amint arra >nagy bánatomra és csalódottságomra< rá kellett jönnöm, régi és alaptalan, háborús pletykákra alapuló, hamis politikai vádak jelentek meg ellenem egy magyar nyelvű, New York-i lapban.<⁶² *Amit tíz évvel ezelőtt nagy garral visszautasítottam, az után most mohón nyúlnom kellett,* sőt az igaztalan, ádáz üldöztetések miatt még a koncertezésről is meg lettem fosztva, s így teljesen a tanításra szorítkoztam, hogy megkeressem magam s családom számára a mindennapi kenyeret.⁶³ >Talán elmondhatom most, hogy< ez elég nehéz munka volt nekem, mert még Argentínában is kijelentettem, hogy nem fogok tanítani, >hacsak nem egy különösen tehetséges tanítványt<, s csak elnöke voltam a tucumáni egyetem zenei osztályának. De a szükség törvényt bont. Nem magamért dolgoztam, >hanem fiatal< családomért >is<. És ez tett fiattalá, *hogy tisztességes keretek között eltarthassam feleségemet s fogadott gyerekeimet.*

⁵⁸ Dohnányi valóban azért Argentínát választotta emigrációja célpontjául, mert ide jóval könnyebben lehetett vízumot kapni, s egyedül ez az ország fogadta be egész családját. A helyzetet nehezítette, hogy mivel második felesége nem akart elválni tőle, Zachár Ilona ekkor még nem volt törvényes házastársa, ráadásul Ilona első házasságából származó, kamaszkorú gyerekei (Helen és Julius) kívül még házvezetőnőjüket, Hermine Lorenzet („Fräuli”-t) is feltétlenül magukkal akarták vinni.

⁵⁹ Dohnányiék elsősorban azért távoztak Argentínából másfél év után, mert nem találták meg anyagi számításaikat: Dohnányi nem tudott koncerteket adni, és még az egyetemi fizetése is bizonytalan volt.

⁶⁰ 1948. november 1-től 1949. márciusig volt az Egyesült Államokban, ahol fellépett többek között Bostonban, Detroitban, Wellesley-ben és Athensben (Ohio).

⁶¹ 1949. október 17-én érkezett Tallahassee-be, hogy elfoglalja zeneszerés- és zongoraprofesszori állását a Florida State University-n.

⁶² Szerző nélkül. [Göndör Ferenc], „Dohnányi”, *Az Ember* (1947. március 15.). További cikkek: Göndör Ferenc, „Megcáfolhatatlan adatok Dohnányi Ernő bűnlajstromáról”, „New Yorkba várjuk Dohnányit...”, „Herr von Dohnányi, heraus!”, *Az Ember* (1948. október 23., november 20., november 20.).

⁶³ Bár a *Búcsú és üzenet* szövegében több alkalommal megjelenik, hogy Dohnányi a politikai rágalmak miatt teljesen meg lett fosztva a koncertezés lehetőségétől, ez némileg túlzás. Igaz, hogy zömmel kisebb városokba kapott meghívást, s New Yorkban az amerikai évek alatt mindössze egyszer léphetett fel, az amerikai évtizedben évadonként átlagosan 8–10 hangversenyt adott, s turnéival szinte az egész országot bejárta. Amerikai hangversenyiről részletesebben ld. disszertációm I. 4. fejezetét.

Három amerikai egyetem ajánlata közül Florida State University-t választottam, mert Tallahassee legjobban megfelelt követelményeinknek.⁶⁴ >Ennek több oka is volt, de az egyik a klíma.< Eleget fáztunk a fűtetlen Ausztriában, napfényre >és melege< vágytunk. És a sors megjutalmazott választásomért. Nagyon megszerettem Tallahassee-t. Mindég azt mondtam, olyan, mint egy gyönyörű kert, virágaival, madaraival, ősi tölgyfaival, melyekről festőien csüng alá a „Spanish moth”.⁶⁵ Ha végigsétáltam tavaszkor, amikor az azaleák virágoztak, avagy kertemben ültem s madaraimat etettem, az volt az érzésem, ez a föld legszebb pontja.⁶⁶

Megszerettem az egyetemi ifjúságot is és ők is megszerettek engem. Szinte rajongásukkal vettek körül. Olyan meghitt, kedves atmoszféra teremtődött az egyetemen, hogy szinte élveztem tanítani őket. **Persze az más lapra tartozott, hogy túlerőltettem magam.** Mikor három egyetem közül Florida State University-t választottam, az is szerepet játszott, hogy ez ígérkezett a legkönnyebbnek munka tekintetében. >Senki nem tehetett róla, de< ezen a téren azonban a viszonyok néhány évvel ezelőtt romlani kezdtek, >kötelességeim megszaporodtak<. **Annyi tanítási órát sóztak rám, hogy éreztem, egészségem veszélyeztetése nélkül nehezen bírok ennek a feladatnak megfelelni. De hiába tiltakoztam. Ez állami egyetem. Szabályai vannak. Nincs kivétel. Még velem szemben sem. Nem kvalitásra törekszenek, de kvantitásra.** >Örömmel foglaltam el pozícióm egy állami egyetemen, ám egy állami egyetemnek szabályai és követelményei vannak. Hogy tehettek volna kivételt velem? De mindenesetre ez volt a legkeményebb munkám, és így muszáj volt folytatnom.< Éppúgy kellett robotolnom, mint a többi tanárnak, annál is inkább, mert mivel már hetven éves elmúltam, mikor idekerültem, nem tarthattam igényt sem nyugdíjra, sem „tenure”-ra, >bár több, mint 10 évig dolgoztam itt<, s így állásom nem volt állandó,>a legtöbb, amit tehettek ezzel kapcsolatban, hogy< csupán minden esztendőben meghosszabbították. Munka halálig – ez lett a jelszó.⁶⁷

Barátaim segítettek levenni vállamról a terhet, ahol csak tehették, >s még mindig ezt teszik<, ez mégsem olt elég arra, hogy eleget pihenhessek. Valamikor 1948-ban a francia

⁶⁴ Az FSU-val egy időben az Ohio Universityvel és a Texas Christian Universityvel indultak meg a tárgyalások állandó foglalkoztatásáról, de ezek végül ezek nem vezettek eredményre (illetve a felmerülő problémák már az FSU-val való szerződés aláírása után rendeződtek). Erről ld. Vázsonyi, i. m., 290–291 és Ilona von Dohnányi, i. m., 186. Az athens állás szervezéséhez kapcsolódó dokumentumokat (1949. tavasz) lásd OU: „Baker Files”.

⁶⁵ Valójában „Spanish moss” (magyarul: szakállbromélia, szakállka) – míg a „Spanish moth” egy lepkefaj –, mely Amerika trópusi és szubtrópusi vidékein jellemző, nagyobb fákön élő, a levegőből táplálkozó, látványos növényféle.

⁶⁶ Vö. Dohnányi egy levelével: „Tallahassee most télen az elképzelhető legszebb hely. Az egész kis város egy nagy kert. A zeneépület új és a legmodernebb felszerelésű. A kollégák kellemesek.” Dohnányi levele Laczkovich Jánosnak, 1950. január 21. (FSU Dohnányi Collection).

⁶⁷ Az egyetemi túlterheltségről, mint a *Búcsúés üzenet* egyik központi, és a két változatban eltérően interpretált kérdéséről lásd a Bevezetést.

Riviérán találkoztunk egy menekült magyar családdal. A férfi nyomorék volt, semmi kereseti lehetősége – ékszereiből élt >vagy vegetált< a család, >darabonként< adták el őket<. „Életünk versenyfutás a halállal” – mondogatták. „Mi tart tovább, ékszereink, vagy a halál következik be előbb?” Ez lett az én esetem. Bírom-e munkával addig, míg összegyűjtünk valamit a békés öregségre, amikor végre visszavonulhatok, hogy alkotassak? Hiszen annyi gondolat gyűlt össze bennem az évek során, amit nem volt alkalmam >és időm< papírra vetni. **Nem vagyok gyors munkás. Lassan, de alaposan >véglegességre törekedve< szeretek dolgozni, s csakis inspiráltan. Azután egy idő múlva újra átnézem a már megírt oldalakat, s irgalom nélkül vetem el a nem megfelelőt. Ehhez idő kell. Ezért neveztek perfekcionista-nak. És én készültem folyton erre az alkalomra, hogy végre dolgozhassak, közben gyűjtve az anyagot az agyamban, a lelkemben. Repülőn, vonaton, vagy akár az utcán tudtam gondolkodni.** >Biztosan megtalálom majd az alkalmat, hogy elvégezzem kitűzött munkámat. De először elő kell teremtenem, amiből megélünk.<

[6. A politikai rágalmakról]

>Igen, mindenütt lehet szeretet – a munkánkban, otthonunkban, a világban. És emellett ott az irigység, gyűlölet, melyek rút és váratlan formát öltenek, s romlást hoznak magukkal, valamint azt a fizikai undort, amelyet az emberi gonoszság mindig okozott bennem. Megbetegített, testben és lélekben. Ha komolyan veszem az én rövid üzenetemet az utókornak, ennek legalább egy részét bele kell foglalnom, annak reményében, hogy ezek a dolgok mérséklődnek majd azoknak az életében, akik most vívják az Élet küzdelmét a Halállal szemben.<

Most új életemről szeretnék beszélni, amelyet azután kezdtem meg, hogy mindent elveszítve, csalódásoktól és fájdalomtól telve, de meg nem törten, itt, az új világ részben kellett megkezdennem. Nem volt könnyű, még ha iparkodtam is helytállni minden erőmből. >Hamarosan kiderült: nem elég, hogy elvesztettem mindent, amiért dolgoztam a hetven év alatt – nem, ebben az új világban, ebben az új életben új és irtózatosszerű összeomlást és fájdalmat kellett elviselnem. Új karriert kezdve az Egyesült Államokban hirtelen ott találtam magam a legkegyetlenebb és igaztalanabb politikai rágalmak keresztútjában, olyannyira, hogy már megszervezett koncerteket mondtak le emiatt.< *Mert nemcsak az volt a nehézség, hogy erőmön felül dolgoznom kellett, majdnem annyit, mint a kezdő zenetanároknak, mivel az állami egyetemeken van egy szabály, melynek mindenki kivétel nélkül eleget kell, hogy tegyen. És én nem válogathattam. Kénytelen voltam mindent elvállalni, magamat minden kötelezettségnek alávetni*, mert hiszen majdnem nyolc éven át az egyetemi fizetésem volt jóformán az egyedüli bevételem >néhány egyetem meghívásán és< azon három heti mesteriskolán kívül, melyre Athensbe, Ohio-ba évente ellátogattam >– arra a helyre, ahol régi barátom, Dr. John Baker volt a rektor, s ahova úgy mentem, mintha hazatérnék.< És ebből a bevételből törleszteniünk kellett ideutazásunk költségeit, >illetve további várt és váratlan kiadásokat<, és a házat, melyet megvettünk s mely második otthonunkká vált.

Koncertezésem lehetetlenné vált a támadások folytán.⁶⁸ >Fájt, hogy fel kell adnom a koncertezést. Fájt pénzügyi okokból a nélkülözések idején; de még fontosabb, hogy fájt mint művésznak, akinek sok mondanivalója van, és akinek kínszenvedés, ha így elhallgattatják.< Ádáz ellenségeim, akikről még ma is csak néhány nevet tudok, mert a sötétben óvatosan meghúzódtak, majdnem teljesen elnémítottak. >**A ködös vádak szerint a budapesti**

⁶⁸ A megállapítás nem teljesen fedi a valóságot. Igaz, hogy New Yorkba, illetve a további, az USA kulturális életének központját jelentő, észak-atlanti nagyvárosokba nem kapott meghívást, az ország más területein, főleg vidéki, egyetemi városokban évente több koncertet adott.

Zeneművészeti Főiskola igazgatójaként nem álltam ki elég erőteljesen azokkal az új, antiszemita jogszabályokkal szemben, melyeket Németország erőltetett Magyarországra. Míg az igazság (melynek bizonyítására hivatalos dokumentumaim vannak) éppen ennek ellenkezője. Amikor 1943-ban lemondtam igazgatói tisztségemről, azért tettem, hogy tiltakozzam egy professzornak, e törvények áldozatának elbocsátása ellen – ő korábbi tanítványom, Faragó György volt. Ilyen vádakát vagy burkolt célzásokat könnyen tisztázni lehetne a régi világbeli Magyarországon. De nem most.< Ámbár minden egyes vádjuk hazugság volt, melyet Magyarországon akárki megcáfolhatott volna, s Schulhof Bandi minden erejéből kiállt, hogy tisztázzon, sajnos dacára az egész halom okmányoknak, mely birtokomban van,⁶⁹ ez lehetetlenné vált. Mert csak pozitívumot lehet bizonyítani. Hogyan bizonyíthatunk be valami negatívumot? Persze, per segített volna. De támadóim mögött túlságosan hatalmas szervezetek álltak, >éveken át félre tudták vezetni ezeket<,⁷⁰ s amellet amikor örültünk, ha eleget kereshettem adósságunk törlesztésére, s a megélhetésre, lehetetlenség volt olyan ügyvédek megbíznai, kik talán egész vagyonba kerültek volna. >Csendben kellett szenvednem, és keményen dolgoznom az egyetemen.< A legrejtélyesebb volt, hogy én, aki mindég egyenes úton jártam, aki mindég szembe akartam nézni az igazsággal, most a sötétben kellett, hogy botorkáljak s nem védekezhettem névtelen levelek és támadások ellen. Olyan volt ez a >nevetséges, mégis szörnyű< kampány ellenem, mint a hétfejű hidra: ha valahol levágták az egyik fejét, felbukkant máskor a másik. Amellet megesett, hogy végre rábukkantunk nevekre, akiktől effajta rágalmak kiindultak, de amikor barátaim odafordultak felelősségre vonás végett, >és vádaskodásuk egyetlen szavát sem lehetett igazolni, bizonyítani, de sajnos eltörölni sem<. Egész életemben az úgynevezett „névtelen leveleken” át történt rágalmakat tartottam minden bűn közül a legocsmányabbnak, leggyávabbnak, legaljasabbnak.⁷¹ És most, új életem küszöbén, mint nekem kellett a saját bőrömben ezt az aljasságot kipróbálnom. >Mintha mérgezett tüskék lettek volna bőrömben.<

***Befolyásos barátaim persze mindent megpróbáltak, hogy tisztázzanak, hogy segítsenek.*⁷² >Nem felejtettem, és tudnék sokat mondani, neveket is – magyar és nem**

⁶⁹ A Schulhof által összegyűjtött dokumentumok (levelek, nyilatkozatok, újságcikkek) az FSU Kilényi–Dohnányi gyűjteményben találhatók, illetve másolatban megtekinthetők a Dohnányi Archívumban őrzött Vázsonyi-hagyatékban.

⁷⁰ A szöveg itt valószínűleg arra utal, hogy Göndör Ferenc 1949 elején az American Veterans Committee-hez fordult, mely szervezet elkezdte kivizsgálni az esetet. Ld. Leon Goldstein levelei Andrew Schulhofnak, 1949. június 28. és augusztus 1. (FSU Kilényi–Dohnányi Collection).

⁷¹ A Zeneakadémia-igazgató Dohnányi egy névtelen levéllel kapcsolatos intézkedéséről lásd Vázsonyi, 233-234.

⁷² Dohnányi legfontosabb segítői: menedzsere és régi barátja, Andrew Schulhof; egykori tanítványa, az amerikai–magyar származású Edward Kilényi; a háború után, Ausztriában megismert John Kirn; illetve az Ohio University rektora, John Baker, akivel 1949-ben ismerkedett meg a zeneszerző.

magyar neveket.< Évekkel ezelőtt jótékony célú hangversenyt rendeztek Miamiban, azon hiszemben, hogy akkor talán sikerül megbékíteni az ellenséges propagandát (ez ám a jótékonyág!). De tévedtek. *Az uszítók fellázították Miami közönségét is*, a terem háromnegyed része üres volt >hogya megalázzanak engem<*és akadt egy nőszemély, ki, ha hatóságok nem óvják tőle, az egész termet megvette volna, csak hogy az én előadásom üres maradjon.⁷³ És miért?*>A politikai üldözés áldozatait nem könnyű megmenteni, én mégis sokaknak segítettam, gyakran olyan esetekben, amikor az úgynevezett bátor emberek inkább visszavonultak, nehogy súlyos politikai ügyekbe keveredjenek. A magyarországi szélsőjobb politikai rendszer idején segítettam mindenkin, aki hozzám fordult, aláírtam az elem nyújtott petíciókat, néha anélkül, hogy ellenőrizném vagy emlékeznék a nevekre.< Sohasem szerettem dicsekedni azzal, ha valakinek segítettam, emberi kötelesség ez, szerintem. Mégis, sokszor segítettam akkor is, amikor mindenki más meghátrált volna. Fogalmam sincs róla és csak véletlenül találtam meg New Yorkban valaki révén, hány száz zsidó kérvényt értem alá a náciizmus alatt kik ily módon minden kimenekülhettek⁷⁴ – tanítványaim nagy része zsidó volt, >másik része nem. No és akkor mi van – bármelyik esetben? Mert én soha, de soha nem tettem sem faji, sem vallási kivételt. >Én zenét tanítottam.< Valamennyien Istentől származunk, onnan jöttünk és oda térünk vissza. És hogy éppen engem vádoljanak meg ilyen aljassággal, az szinte érthetetlen; a legszomorúbb pedig, hogy az egész hadjárat Magyarországról indult ki, s olyasvalakitől, >aki egy félreértés miatt bántódott meg<, akinek nem volt fogalma arról, hogy rengeteg utánajárás és „kiállítás” árán én szabadítottam meg a munkatábortól.⁷⁵ *Gyűlöltem hangoztatni, ha valakin segítettam.* Számos >zsidó< barátom állt ki >bátran< mellettem, leveleket, cikkeket írtak, de ez mind nem használt >a földalatti kampánnyal szemben<.⁷⁶ Ha egyszer az ilyen undorító rágalom futótűzként terjed, azt nem

⁷³ Az életrajzok egybehangzóan szimbolikus jelentőséget tulajdonított az 1952. február 19-i, miami koncertnek, ami alighanem Ilona von Dohnányi sugallatára történt – rá ugyanis levelei tanúsága szerint nagyon mély benyomást tettek a hangverseny vészjósló előzményei (valószínű, hogy ide is elsősorban miatt kerültek ezek a sorok). Visszaemlékezése szerint, amikor a miamiak hírért vették a politikai vádaknak, sorra visszamondták a helyfoglalásokat, sőt valaki fel akarta vásárolni az összes jegyet abba a megalázó helyzetbe kényszerítve ezzel a művészt, hogy üres ház előtt legyen kénytelen játszani. Jóllehet az intrikák végül nem vezettek eredményre, hiszen a koncert félházzal, de sikerrel lezajlott, a krónikákban mégis megőrizte kiemelt szerepét. Talán azért, mert hét esztendővel később Dohnányi fergeteges sikert aratott ugyanitt, s a két hangverseny sajtóvisszhangjának egymás mellé állításával az életrajzírók jól tudták érzékeltetni a Dohnányi megítélésében bekövetkezett változást. (Ilona von Dohnányi, 196–197). Sajtóvisszhang: Doris Reno, „Pianist Von Dohnanyi Proves A Hit”, *The Miami Herald* (1952. február 20.).

⁷⁴ A több száz aláírt kérvény lelőhelye egyelőre ismeretlen, jóllehet elengedhetetlenül fontos dokumentumok volnának. Edward Kilényi egy levele például Weiss Józsefet és Flesch Károlyt említi (idézi: Vázsonyi, 273–274).

⁷⁵ Valószínűleg Komor Vilmosról van szó; az említett „utánajárások”, s vele Dohnányi politikai ügyének dokumentációja még feltárára vár. A korábbi konfliktusról lásd: Vázsonyi, 198–199.

⁷⁶ A Dohnányi érdekében írt levelek például: Ernest Ansermet levele Schulhofnak (1948. február 8.) (másolatban a Dohnányi Archivum Vázsonyi-hagyatékában); Schwalb Miklós nyilatkozata, 1949. február 12. (FSU Kilényi–

lehet semmiféle áradatával a tengernek sem eloltani. Pedig én esküt is tettem azon évben, amikor az Egyesült Államokba jöttem turnézni, most tizenhárom éve minderre, hivatalosan, tanúk előtt >hogymeg sosem voltam tagja semmilyen politikai pártnak. Hozzátehetem, hogy tudatosan soha nem ártottam senkinek, viszont sokaknak segítettem< – s ezt most megismétlem, *nyolcvankét éves koromban, itt az ágyban,* amikor úgy érzem, nagyon belefáradtam az életbe és már nagyon közel állok Istenhez és a végső leszámolóshoz.

Mert hiszek abban, hogy ez mindenki életében eljön. Én nyugodt lelkiismerettel >és tiszta szívvel< megyek az Úr ítélőszéke elé. Ám reszkessenek azok, akik annyi keserűséget okoztak gonosz és igazságtalan üldözéseikkel. >Nemcsak magam miatt, hanem családom miatt, akiknek szintén ártottak. < A legszomorúbbnak érzem, hogy elhallgattatásommal – >arra a kevés visszalévő évre< – megfosztották a közönséget attól, hogy hallhasson, s engem attól, hogy megoszthassam velük azokat a kincseket, melyeket én kaptam valamikor az Úristentől.

A támadások fő oka talán épp az volt, hogy soha, semmiféle párthoz nem tartoztam. >Helyes vagy nem<, mindig mondogattam, hogy csak oly párt tagja lennék, melyet én magam alkottam, a saját elgondolásom, saját elveim szerint. Nem féltem >az egymást követő hatalmak egyikétől sem<, sem náciktól, sem nyilasoktól, sem kommunistáktól, ha ki akartam mondani az igazságot >és művészként járni akartam az utamat<. Úgy tűnik, hogy bizonyos esetekben tévedtem.< *Annak idején szemébe mondtam Sámi Zoltánnak,⁷⁷ ki vezetője lett a nyilas érában a magyar zenének, hogy mi a véleményem.⁷⁸ És Sámi, ámbár minden hatalma meglett volna hozzá, nem mert fellépni ellenem. De erről az interjúról támadóim közül soha senki nem tett említést. Mindenki csak azt hangoztatta, hogy Széllásival fényképeztek le, oly képen, ahol Zathureczky Ede is jelen volt, aki pedig még hosszú éveken át maradt a pesti Zeneakadémia igazgatója.*⁷⁹

Nem vártam hálát – mint ahogyan soha senkitől sem vártam – tetteimért, melyekkel annyi ember életét a náciizmus alatt megmentettem. De hogy ez legyen a jutalom, hogy azok, akik azokban a fergeteges időkben, mikor az emberi élet nem ért többet Európában mint egy falevél, >amikor Európa nem Európa volt már, hanem egy rémálom bombázással,

Dohnányi Collection, idézi: Ilona von Dohnányi [Grymes], 210–211.); Serly Tibor nyilatkozata, 1949. február 10. (FSU Kilényi–Dohnányi Collection, idézi: Ilona von Dohnányi [Grymes], 209–210.); Sugár Jenő levele Schulhofnak, 1949. április 29. (FSU Kilényi–Dohnányi Collection); Waldbauer Imre nyilatkozata, 1949. február 14. (FSU Kilényi–Dohnányi Collection, idézi: Ilona von Dohnányi [Grymes], 211.); Weiner Leó levele Leon Goldsteinnek, 1949. március 18. (FSU Kilényi–Dohnányi Collection, idézi: Ilona von Dohnányi [Grymes], 211–212.).

⁷⁷ Helyesen: Sámy.

⁷⁸ A Sámyval való találkozást ld. még: Vázsonyi, 259–260.

⁷⁹ Zathureczkyvel ez konfliktushoz is vezetett, mivel Dohnányit megbántotta, hogy Zathureczky a Zeneakadémia igazgatójaként nem foglalt határozottan állást ártatlansága mellett. Később, Zathureczky amerikai emigrációja során személyesen tisztázták a félreértést, s újból jó kapcsolat alakult ki köztük.

kivégzésekkel, test és lélek koplalásával<, itt biztonságosan meghúzódva, zsebüket telerakva, védett kuckóból szemlélve a mások haláltusáját, merészeljenek megvádolni ilyen aljasul valakit, aki mindig csak segített, aki mindig „kiállt”, ez égbekiáltóan felháborító és megbocsáthatatlan. >Ugyanakkor tudom, hogy meg kell bocsátani annak, aki megbocsátást kér.< Megbocsáthatatlan azért, mert ha harminc éves volnék, még jóvá lehetne tenni mindent. De azok, akik lehetetlenné igyekeztek tenni jól tudták, hogy nekem már csak rövid éveim vannak hátra, és hogy amitől megfosztanak, az immáron pótolhatatlan, >tudták, hogy a veszteség örökre szól.< És megfélekedtek arról, hogy ugyanakkor, amikor elhallgattattak engem, megfosztották a közönséget is attól, hogy műveimet hallja, úgy, ahogy én alkottam meg ezeket, ahogyan én szerettem volna bemutatni. Mert a lemezfelvételek, szememben, csak szomorú reprodukciói az előadóművészetnek, még ha meg is ismertetik az illető kompozíciót.⁸⁰

>Nos, a támadások elültek, az élet megy tovább, Magyarország új borzalmas időszakba lépett. Az elmúlt három évben örömet leltem abban, hogy újra koncertezhettem Amerikában, lemezfelvételeket készítek. De számomra az idő lejárt.<

⁸⁰ Dohnányi amerikai lemezei: hegedű–zongora-szonáták Albert Spaldinggal (Remington, 1949, 1950), négykezes–kétzongorás művek Kilényivel (Columbia, 1950), zongoralemezek (Remington, 1951, EMI 1956/1958, Everest 1960).

*Ebben az én üzenetemben elsősorban a fiatalsághoz szeretnék szólni; hiszen annyira szeretem őket s közös munkánk révén az egyetemen annyira közel kerültünk egymáshoz.*⁸¹

>A tanítványaim gyakran komolyan kérik tanácsaimat, s mivel olyannyira közel állnak hozzám, sorsukat a szívemen viselem.⁸² Ha azt kérdezik: „válasszam a zongoraművészi pályát?” – mit mondhatnék? Csak saját tapasztalatomból beszélhetek, ráadásul minden kérdező egyéniség, saját problémákkal. De most azokhoz szeretnék szólni a fiatalabb generációból általában, akik tehetségesek, és esélyeiket mérlegelik a pályaválasztással kapcsolatban.< De mi tanácsot adhatnék nekik így, látatlanban? Talán a legfontosabb tanácsom, hogy *ne* menjenek zenei pályára, hacsak nem érznek igazi tehetséget és rátermettséget. >Ha nem érznek magukban kivételes adottságokat, erőt és tudatosságot ahhoz, hogy készek legyenek megharcolni a rájuk váró küzdelmet.< Mert a zenei pálya manapság nemcsak, hogy nem lukratív >(természetesen nem az úgynevezett könnyű zenére és lemezekre gondolok)<, de oly nehézségeket gördít a hangversenyző művész elé, melyek majdnem áthidalhatatlanok, hacsak nem rendelkezik megfelelő vagyonnal. Igaz, mint tanár elhelyezkedhetik, hiszen annyi egyetem, high school⁸³ és más zenei intézet van ebben az országban, >persze így valószínűleg nem lesz az illetőből koncertzongorista. Nem tud fejlődni, s kétséges, hogy akad-e olyan impresszárió, aki kézbe veszi ügyét, s közönség elé viszi. Lehet, hogy valaki mégis a koncertezést választja.< *De arról, hogy koncertpályára törekedjék, határozottan lebeszélék mindenkit.* >Koncertezésből keservesen lehet megélni<, s itt annyi a rivális, mint fűszál a réten. Ha valaki nem elég kemény, hogy kitartson, hamarosan kiábrándul és tönkremennek a idegei. Nagyon sok ilyen elveszett zongoristával találkoztam az elmúlt évek alatt.< *Persze az is megoldás, hogy az illető tanári állást vállal és szabad idejében próbál meg hangversenyeket adni.*

⁸¹ Erről a kölcsönös szeretetről és ragaszkodásról árulkodnak az amerikai tanítványok visszaemlékezései is. Lásd pl. Catherine A. Smith, „Dohnányi as a Teacher”, *Klavier* 16/2 (February 1977), 16–22; magyarul: „A Dohnányi-metodika 3. Catherine A. Smith: Dohnányi, a tanár”, Kovács Ilona (ford.), *Parlando* 47/1 (2005), 14–18; Joan Holley, „He Writes and Teaches in a New World”, *Music and Musicians* (March 1955), 15.

⁸² Tanácsokat ráadásul nemcsak saját tanítványai kértek tőle. Dohnányi ugyanis számtalan olyan levél címzettje volt, amelynek feladója ismeretlenül fordult hozzá, hogy egy-egy konkrét, elsősorban tanári tevékenységéhez köthető kérdésre válasz, tanácsot kapjon. E levelek írói között akad olyan, aki megköszöni, hogy Dohnányi átnézte a kompozícióit; van, aki könyvét küldi véleményezésre; többen pedig pályaválasztási kérdésekkel (tanárválasztással, meghallgatásokkal, elhelyezkedéssel összefüggésben) fordulnak hozzá. (A levelek az FSU különböző Dohnányi-gyűjteményeiben találhatók.)

⁸³ A középiskola megfelelője az amerikai oktatási rendszerben (14–18 éves korú tanulókkal).

>De vajon a szülők rájönnek-e, hogy gyermekük különösen tehetséges? Mit tegyenek, hiszen az első döntések az ő kezükben vannak?< Hogy milyen korán kezdje valaki a zenetanulást, azt nehéz meghatározni, de semmi esetre sem öt éven alul. *Én majdnem hat éves voltam, mikor az apám tanítani kezdett, s szigorúan ügyelt rá, hogy inkább játék legyen ez, mint komoly munka.* Világért sem akart „csodagyereket” csinálni belőlem; azt akarta, úgy éljek, mint más rendes gyermek, járjak iskolába, de megengedte, hogy egy karosszékekben kuporogva hallgathassam, valahányszor barátaival kamarazene-estéket rendezett.⁸⁴ Mert jó zenét hallgatni nagyon üdvös dolog. És még üdvösebb, ha saját maga játszhatja le a különféle kompozíciókat az ember.

Midőn megtanultam kottát olvasni, az volt a legkedvesebb szórakozásom, hogy különféle nagy mesterek műveit megpróbáltam lejátszani magamnak. Míg más gyermek könyvet olvasott, én kottát, >– ez lenyűgözött. De nem erőltették korán, hogy előadóművész legyek<. *Ilyen módon nemcsak élveztem azt, amit véghezvinnem sikerült, de megismerkedtem a zeneirodalom nagy részével. És persze közben kottaolvasási, úgynevezett „blattolási” tehetségemet is nagyban fejlesztettem.*

* * *

>Visszatérve arra, hogy miképp lehet valakiből zeneművész. Egyetlen tanácsom a fiatal pályakezdőnek az lehet: „ha tudod, hogy csinálnod kell, csináld. Vagy megnyered a csatát, vagy nem. Fegyvereidnek azonban mindig rendben kell lennie.” Az első fegyver magának a zene szerkezetének ismerete. Túl sok fiatal amerikai növendék hiszi azt, hogy a tehetség az előadóművészethez vezet, és ha erre képzést kapnak, máris „nagy muzsikuskok” lesznek. De a komponálás? Az micsoda? Így az alapokról semmit nem tudnak, saját szakmájuk alapfogalmaival nincsenek tisztában, arra vannak ítélve, hogy kívülállóak legyenek, amatőrök, mindörökké „kísérletezők”.<

Tizenkét éven át adtam elő zeneszerzéstant a Florida State Universityn.⁸⁵ Ez a tárgy fárasztott ki a legjobban. Nemcsak azért, mert szüntelen magyarázni, tanítani, előadni kellett, de mert semmiféle elégtételt nem nyújtott. Tanítványaim elképesztően előkészületlenek voltak, bár hírneves egyetemeken végeztek kurzusokat, annyira nem

⁸⁴ Dohnányi gyermekkori zenetanulásáról lásd a [2.] részt, illetve hiteles forrását (Dohnányi: „Emlékkönyvemből” c. rádióelőadását, ld. 35. lábjegyzet).

⁸⁵ Két különböző szinten (*undergraduate*, azaz a felsőoktatásban 1–4. évüket töltő hallgatók, illetve *graduate*, azaz a felsőoktatásban 5–6. évüket töltő hallgatók részére); átlagosan heti 4–6 órában. (Az angol változatban 11 évet említ.)

voltak jártasak a kontrapunkt s komponálás tudományában, hogy egy fugát sem voltak képesek megírni a legnagyobb igyekezettel sem. Nem kívántam befolyásolni őket, alkossanak saját egyéniségük s vágyaik szerint, de tanulják meg előbb az alkotás elemi szabályait. S ezt nékem kellett beléjük verni. Úgy éreztem magam, mintha valami egyetemi tanár lesüllyed arra a fokra, hogy elemi iskolában tanítson teljesen tudatlan újoncokat. Amellett tanítványaim, még mielőtt el is sajátítottak nagy nehezen valamiféle előtudományt, egyformán az úgynevezett „academic style”-ben (így neveztem ezt, mert ez minden egyetemen s főiskolán egyforma) komponáltak. Ehhez nem volt rám szükségük. Hiába vesztegettem rájuk időmet, energiámat, képességeimet, melyekkel jóval magasabb célt szolgálhattam volna. Ezek számára ugyanis falra hányt borsó volt minden tanácsom, igyekezetem, törekvésem. Ők >gyakran< nem értékelték, mert nem is érthettek meg engem. >Ők a „modern” zenével nőttek fel,< az ő számukra idegen nyelven beszéltem. És talán igazuk is volt. Mert hol van mérték vagy szabály arra, hogy az ember egy „modern” művet megítéljen?⁸⁶

Ami legjobban kifárasztott a tanításnál, az volt a „compositio” óra. Nem szeretnék időzni a „modern” komponistáknál, nem akarnék megbántani senkit. Én mindent értékelek, ami tehetséges, s amiről látszik, hogy alkotója legalább valamennyit tanult és felkészült mielőtt nekiállt komponálni. >Kis kitérő:< viszont nagyon mulattatott az a könyv, „The Agony of Music”,⁸⁷ mely szerint hangversenyeken mindig középre, azaz szünet elé teszik műsoron a modern művet s előtte s utána egy romantikus vagy klasszikus alkotást. Ily módon el tudják kerülni, hogy a közönség vagy lekéssék róla, vagy elszaladjon, mielőtt a hangverseny befejeződne.

* * *

⁸⁶ Dohnányi persze eleve meglehetősen szkepszissel kezdte a zeneszerzés-oktatást Floridában, még hónapokkal a tanítás megkezdése előtt írta az FSU dékánjának: „There are nowadays very-very few composers in the whole world who should be allowed to compose. [...] Now I don't mind »modernity« if the composer knows his »business«, but generally he knows nothing, generally he hardly can harmonize decently a simple melody not to speak of his inability to solve the easiest task of counterpoint. Here most probably I shall want an assistant teacher; at least my demand will be, that the student is well acquainted with the rules of harmony and the elements of counterpoint.” Dohnányi levele Kuersteinernek, 1949. augusztus 3. (FSU Dohnányi Collection).

⁸⁷ Henry Pleasants, *The Agony of Modern Music* (New York: Simon and Schuster, 1955). Persze Dohnányi azt már nem tudhatta meg, hogy a könyv szerzője, a korábban kortárs zenék avatott kritikusaként ismert Pleasants további elmélkedései során végül arra a konklúzióra jutott: a nyugati komoly zene szerepét teljes egészében a jazz fogja átvenni, s Európa kultúrfölénye ezzel párhuzamosan megszűnik. A teóriával e ponton már aligha értett volna egyet.

>De újra komolyra fordítva a szót<: *Azt megítélni, hogy valaki valóban tehetséges-e, nem könnyű dolog. Sokszor nem egészen korán, hanem későbbi korban jelentkezik a tehetség. Persze ez az eset a ritkább. Mert rendesen az adottságot nem lehet véka alá rejtteni. Előtör akárhonnán is.* >Egy fiatal ember tudni fogja, hogy tehetséges, hiszen kirobban, akár egy vulkán. De hiába robban ki, hacsak nem alkotó erő lesz a hatalmas energiából.< Az ember alkot, nem azért mert pénzt keres, nem azért mert hírnévre törekszik, de mert ennek lelki szükségét érzi. Az én 1. kvintettem [op. 1], melyet ma az egész világon játszanak, évek hosszú során manuskriptum maradt, és én nem bántam, írtam tovább, mert szükségét éreztem annak, hogy alkothassak.⁸⁸ >Igen, alkotni,< magáért az alkotás gyönyöréért, ámbár ez nem a helyes kifejezés. Mert az alkotás sokszor fáradságos munka, verejtékes szülés, míg világra hozunk valamit. >Követeli, hogy világra hozzuk, akarjuk vagy nem; de kell hogy legyen annyi tudásunk, hogy létrehozzuk azt, ami olyan sürgető. De a csodának ez a része nem jön magától.< Sokszor egy hang, egy megoldás megakaszt, és órákig ülök íróasztalomnál, fejemet törve, verejtékezve, hogy megoldjam. >Ahogy már említettem,< én nem voltam „gyorsmunkás”, sem az a típus, ki mondjuk 10–12 órán át képes komponálni.⁸⁹ De szerintem ez nem is igazi alkotás. Ez lehet írás, de nem alkotás, és nem is maradhat meg igazán nagy műnek. Haydn „Teremtés”-ének megalkotása oly munkát igényelt, hogy Haydn gyakran panaszolta, majdnem belepusztult ebbe.⁹⁰

Mennyire szerettem volna egy kis időt szakítani arra, hogy végre magamnak alkothassak valami nagyot, valamit monumentálisat az emberiség számára. >Egy művet, amely mindörökké megörökítené az utókor számára azt a tragikus és borzasztó időszakot, melyet a megkínzott világ átélt.<⁹¹ De erre nem kerülhetett sor, >sem idő, sem hely nem volt rá<. Hiszen >a floridai< nyáron át is kellett tanítanom, mert különben az itteni állami egyetemi szabályok szerint levonták volna [>elvesztettem volna<] háromhavi fizetésemet.⁹² És mi

⁸⁸ Az első opusz, az 1. zongoraötös 1895-ben készült el, s csak 1902-ben jelent meg a Doblingernél – ebben az évben Dohnányi már a 10. opuszával is elkészült.

⁸⁹ Az angol változatban nem napi 10–12 óra szerepel, hanem: „writing daily from 10:00 to 12:00”. Mindazonáltal valószínű, hogy Dohnányira egyik sem volt jellemző.

⁹⁰ Érdekes, hogy Dohnányi éppen Haydnt hozza példának, akihez – legalábbis koncertrepertárja tanúsága szerint – nem fűzte szorosabb vonzalom. Talán azért jutott itt eszébe mégis, mert az amerikai években vezényelte egyszer a művet (1955. május 7., Athens).

⁹¹ Hogy mi lehetett ez a monumentális mű, vagy valóban voltak-e konkrét tervek ezzel kapcsolatosan, az kérdéses. Az amerikai hagyatékban csak néhány, beazonosíthatatlan vázlat található, köztük egy rekviem néhány részlete.

⁹² Nem véletlen az amerikai és a magyar változat eltérése itt. Ilona von Dohnányi és Vázsonyi (Vázsonyi, 303) több helyütt említi, hogy Dohnányitól „elvették volna” fizetését a nyári hónapokra, ha nem vállalt kurzusokat. Ez azonban – amint arra Kiszely-Papp Deborah is figyelmeztetett – az FSU vezetése részéről bizonyosan nem kíméletlenség volt, hanem az amerikai felsőoktatási rendszer szokásaiból adódott: az Egyesült Államokban

menekültek voltunk, >hálásak a biztonságért<. >Így, mint mindenki másnak, nekem is< küzdenem kellett minden dollárért abban a reményben, hogy majd egyszer eljön az idő, mikor félretehetek valamit. Ez talán meg is történt volna >1956 körül, amikor is az ellenem való támadások elhaltak<, ha a magyar forradalom vihara nem jön közbe, >számos közvetlen és közvetett hatásával< és a számos menekült, kiket teljes erőmből segítenem kellett ebben az országban.⁹³ Szívesen tettem, készséggel, éreztem, hogy ez kötelességem. >Még egyszer, és most már utoljára, saját terveim szenvedtek hátrányt. Nem tudtam komponálni.<

Ha kevés szabad időm volt, azt pihenéssel igyekeztem tölteni. Olvasgattam, >kicserélve egyik világot a másikra.< Főleg Dickenset, ki egyik kedvenc író volt, *vagy politikai könyveket.*⁹⁴ De csak éjjel maradt időm az olvasásra. *Mert nappal mindég gondoskodtak róla az egyetemen, hogy kötelezettségeimet felül is igénybe vegyenek.* >Az órarendszerű tanítás mellett< mindég akadt valami szeminárium, vizsga, *még ha nem az én tanítványom, de valamelyik kollégám tanítványa szerepelt is, ott kellett ülnöm.⁹⁵ Panasz nélkül tettem, pedig volt eset, hogy naponta háromszor mentem be és halálosan fáradt voltam. És mivel úgylát hiába tiltakoztam volna, igyekeztem derűvel, mosollyal tenni mindazt, ami persze sokakat félrevezetett, akik azt képzeltek, nekem egyenesen élvezet ez a munka s hogy ez a

ugyanis sehol nem fizetnek a szemesztereken kívül, ellentétben az európai egyetemekkel, ahol az oktatók szerződése a teljes évre szól. Az FSU ennek megfelelően a tárgyalások során sem említett soha „fizetett nyári szabadságot”, ahogy azok az egyetemek sem, amelyekkel Dohnányi alkalmaztatása szóba került.

⁹³ Dohnányi 1956-os aktivitása valójában mérsékelt volt. Néhány helyi sajtóinterjúban megfogalmazta ugyan véleményét a politikai helyzetről, de ezt is többnyire újságírói unszólásra tette, s az általánosságokon alig lépett túl (pl. Martin Dyckman, „Hungarian-Born Dohnanyi Marvels At Courage Of Anti-Russian Patriots”, *The Florida Flambeau*, 1956. november 2.; N. n., „Family Will Join Him: Dohnanyi To Celebrate 80th Birthday Next Saturday”, *Tallahassee Democrat*, 1957. július 21.). Egy, az 1956-os forradalom emlékét megörökítő „szabadságharcos induló” komponálására vonatkozó felkérést el is utasított, ugyanakkor az 1956-os forradalom után magyar diákok javára felállítandó ösztöndíjalapért koncertezett az FSU-n (1957. január 15., Tallahassee, ennek az ösztöndíj-alapnak a segítségével sikerült Vázsonyi Bálintot Floridába hozni), két alkalommal fellépett a forradalom évfordulójára rendezett buffalói megemlékező koncerten (1957. október 23., 1958. október 24.), és anyagi támogatást is nyújtott a magyarországi rászorulóknak. Az utóbbira vonatkozó utalás nagy valószínűséggel Ilona von Dohnányi megfogalmazása. Vö.: „Since the Hungarian revolution broke out, says Ilona, We have been packing and packing. We are always sending clothing to Hungary.” Ann Waldron, „Wife Of Composer At FSU: Ilona Is A Bit Younger Than The Maestro”, *Tampa Sunday Tribune* (1957. július 28.). Ehhez tartozik, hogy egy fiatal, 56-os forradalmár rokona egy ideig tallahassee-i otthonukban talált menedékre, ami nagy nyilvánosságot kapott az eseményekre érhes helyi sajtóban (Ron Hamm, „PhD Describes Freedom Fight. Nephew Of Dohnanyi”, *Tallahassee Democrat*, 1957. április 14.).

⁹⁴ Ilona von Dohnányi szerint a zeneszerző további szépirodalmi kedvencei Shakespeare, Goethe és Schiller voltak. (Ilona von Dohnányi, 117). Magyarországi könyvtáráról fennmaradtak bizonyos, töredékes listák, melyek alapján tájékozódni lehet Dohnányi irodalmi ízléséről (Dohnányi Mária listái a Széher úti, illetve a Városmajor utcai könyvtárakról, 1949–1952 k.; Florida State University: Kilényi–Dohnányi Collection, „Miscellaneous Documents 1897–1950”, 16–17.) Dohnányi néhány – részben azonosíthatatlan – politikai olvasmányáról ld. John Bakernek írott 1956. őszi leveleit (Ohio University, „Baker Files”, másolatban megtekinthető a Dohnányi Archívumban).

⁹⁵ Dohnányi számos, órarenden kívüli elfoglaltságáról zsebnaptárai is árulkodnak, melyekben fel vannak tüntetve a fontosabb programok. (Dohnányi Archívum: „McGlynn letéti anyag”).

folytonosan megfeszített iram tart fiatalon.⁹⁶ Részben – nagyon kis részben – talán igazuk is volt. Nem tudtam volna élni munka nélkül. Szerettem a fiatalságot, boldog voltam körükben – de ennek a munkának a negyedrésze is éppen elég lett volna az én koromban.* >Minél inkább érdekelnék valakit a növendékek és a kollégák, annál több tennivalót talál. Örömmel vezényeltem saját növendékeim, és Kilényi Edward növendékeinek zenekari koncertjeit (ő maga egykor az én tanítványom volt).⁹⁷ Talán mindenkinek ilyen sokat kellene dolgoznia ezekben az időkben, amikor kívül saját világunkon, nem nagyon van béke a világon. Mindenesetre a kései évek nem hoztak számomra pihenést. Azt kell-e tanácsolnom tehát a fiatal növendékeknek, hogy dolgozzanak keményen, hogy sikeresek legyenek az életben? Talán igen.<

* * *

>Valószínűleg igazat adnak majd nekem.< Nagy baj, hogy >manapság mindenütt a világon, de leginkább talán< az Egyesült Államokban oly nehéz egy fiatal művésznak érvényesülni, >elkezdeni és fenntartani a karriert<. És baj az is, hogy oly korán nőszülnek s aztán rájuk szakad a családfenntartás gondja, >nem engedhetik meg maguknak, hogy kudarcot valljanak<, másrészt annyi a riválisuk, hogy szüntelen idegizgalomban élnek, hogy pozíciójukat fenntarthassák. Egy fiatal felkapott pianista, *ki nyári tanfolyamra jött hozzám,* panaszolta, milye ideges minden hangversenyén, mert tisztában van vele, hogy már vagy húszezren lesnek rá, hogy hibázzék, s akkor helyébe beugorhassanak.

>De legalább tanulmányaik idején élvezhetik a koncentrált zenetanulást?< Az is nagyon megnehezíti az amerikai egyetemeken a tehetséges növendék haladását, hogy itt a fősúly nem a zenén van. Pl. egy pianistának a jó ég tudja, hány tárgyból kell vizsgáznia, >félévi dolgozatokat írnia<, s ideje legnagyobb részét ilyenre vesztegeti.⁹⁸ Alig marad ideje gyakorolni. Legfeljebb éjjel jut hozzá, akkor pedig oly fáradt, hogy

⁹⁶ Egy amerikai újságíró például egyenesen azt állította: Dohnányi annyira lelkesedik a tanításért, hogy nyolcvanévesen még két héttel több oktatást vállal a nyári kurzusokból. Ld. [szerző nélkül], „Family Will Join Him: Dohnanyi To Celebrate 80th Birthday Next Saturday,” *Tallahassee Democrat* (1957. július 21.).

⁹⁷ A magyar származású, de Amerikában született és nevelkedett Kilényi 1928–1930 között tanult Dohnányinál Budapesten, majd 1946-ban vált életének egyik legfontosabb szereplőjévé, amikor is bajorországi zeneügyi biztosként (*music control officer*) elsőként volt módja hivatalos lépéseket tenni a zeneszerzőt illető politikai vádak ellen. A zeneszerző valószínűleg ezt viszonzandó szorgalmazta olyannyira, hogy egykori tanítványa az FSU tanári karához csatlakozzon.

⁹⁸ Dohnányi azonban még ezeken a nehézségeken is igyekezett átsegíteni növendékeit. Catherine A. Smith visszaemlékezésében (80. l.) elmeséli: amikor rossz jegyeket szerzett általános tárgyakból, Dohnányi felajánlotta, hogy bejár vele egy atomfizika-kurzusra, míg Dohnányiné a német vizsgára segítette felkészülni.

nem végezhet tökéletes munkát. >Mindez a „liberális oktatás” szellemében történik, és talán valóban felkészíti a tanulót a későbbi életre: számítson sok mindenre, és sose könnyítsük a dolgát. A nehézségekért, az amerikai egyetemek forgalmi dugó jellegéért⁹⁹ az európaiak általában az amerikai középiskolákat okolják, mondván, hogy túl sok időt pocsékolnak el anélkül, hogy valóban szükséges dolgokat tanítanának a gyerekeknek. Túl sokan jönnek egyetemre úgy, hogy képtelenek magasabb tanulmányok elvégzésére, mivel saját anyanyelvükön sem tudnak írni-olvasni, még kevésbé más nyelveken – vagy a zene nyelvén.<

* * *

Ha visszatérek a tanácsokra, melyeket adni szeretnék, akkor inkább a tanárnak kell tanácsolnom, mint a tanítványnak. Egy tanárnak mindenkor ügyelnie kell tanítványa jellemére is. Én úgy ismertem az én tanítványaimat, hogy jellemük nyitott könyv volt előttem. Igyekeztem még legapróbb hibáikat is kiküszöbölni.

Nagyon sok függ a művész jellemétől is, hogy mennyire viszi az életben. Emlékszem egy fiatal hegedűsre – gyakran játszottam a régmúltban vele –, anyja túlságosan elkényeztette valaha, egészen ferde irányba terelődtek gondolatai és jelleme. Korán meghalt, ma már alig tud róla valaki is.¹⁰⁰ Hasonlóképp ismerek óriási technikájú művészeket, de hiányzik hozzá intelligenciájuk, érzésviláguk, hogy igazán nagyra fejlődjenek. Manapság persze oly nagy a fejlettség a technika terén, hogy ugyancsak nagy erőfeszítés kell lépést tartani vele. De csak kevesen tudják, hogy a technika nem elég. Szív is kell hozzá. És kevesen tudják, milyen nehéz pl. Schubertet játszani. Tanítványaim közül is csak nagyon kevesen képesek rá.

Mindég ragaszkodtam tanítványaimhoz, s ők is hozzám. Egy úgynevezett „családi” viszony állt fenn köztünk. Minden erőmmel igyekeztem átadni nekik valamit abból az adományból, amit én örököltam. Sohasem igyekeztem azonban erőszakkal befolyásolni őket, csak tanácsot adtam. Számos tanítványom volt, kik világsikerre tettek szert.¹⁰¹ Büszke voltam rájuk, mert úgy éreztem, hogy sikerükben legalább kicsiny mértékben nekem is részem volt.

⁹⁹ Dohnányi itt feltehetőleg az amerikai egyetemek nagy növendéklétszámára, és a diákoktól megkövetelt szerteágazó tanulmányokra utal.

¹⁰⁰ Valószínűleg Vecsey Ferenc hegedűművészről (1893–1935) van szó, bár a megjegyzések vele kapcsolatban részben vitathatóak.

¹⁰¹ Dohnányi lelenevesebb tanítványai: Böszörményi Nagy Béla, Dániel Ernő, Ferenczy György, Fischer Annie, Földes Andor, Solti György, Szegedi Ernő.

Persze állandó a versengés a zenetanárok közt és mindent elkövetnek, hogy elhalásszák egymástól a tehetséges növendékeket. Én a magam részéről kijelentettem, hogy csak akkor fogadok el más tanártól növendéket, ha az illető tanár személyesen kér fel arra, hogy tanítványát elvállaljam. Ez több ízben meg is történt, de bizony volt eset, amikor nem történt meg, az illető tanár annyira görcsösen ragaszkodott tehetséges növendékéhez.

>Utolsó tanácsom a növendékekhez, hogy próbáljanak meg mind többet tudni, és (ahogy a matematikában és az idegen nyelvekben) minél korábban elkezdni a tanulást. Ha elég intelligensek, egymást is tanítani tudják és egymástól is tudnak tanulni.< Minden héten kétszer a rendes leckeórákon kívül oly órát adtam, melyen valamennyi egyetemi pianista részt vett; azt „class”-nak nevezték el, mert rendkívüli „tanfolyam” volt és az úgynevezett mesteriskola jellegével bírt.¹⁰² Ilyenkor valamelyik növendék mindég előjátszott nekem és én megbíráltam. Érdekes, hogy annak ellenére, hogy igyekeztem kellemes, csaknem humoros légkört teremteni, >viccelődni, beszélgetni a fiatalokkal<, *s a növendékek nagyon is élvezték a „class”-t (még idegenek, azaz nem zenei növendékek is bekéredztek),* mégis mindazok, akik előjátszottak, még ha már koncertező pianisták voltak is, jobban drukkoltak, mint egy nyilvános előadáson. Mert az volt az érzésük, és nem ok nélkül, hogy a hallgatóság, tehát az ifjúság – többnyire mind riválisok –, sokkal szigorúbb bírálatban részesíti őket, mint akár a közönség vagy az úgynevezett „hivatásos kritikusok”. >Sok tehetség és erő van az amerikai zenei növendékekben, nincs alapja a lekicsinylésnek vagy rosszallásnak. <¹⁰³

* * *

¹⁰² A nagy nyilvánosság előtt zajló, igen népszerű *piano repertoire class* minden tanévben szerepelt órarendjén – csaknem intézményesült jellegét bizonyítja, hogy az évek előre haladtával mindig azonos időpontban tartották. Az órát így írja le Dohnányi egy kiemelkedő tanítványa: „His piano master classes are the highlight of his week and are attended by students of other teachers in the university, professors, visiting musicians, and of course his own pupils. At these classes an atmosphere of complete informality prevails. He begins by inquiring what pieces his pupils have prepared, then chooses the programme to be played at that session. Regardless of mistakes, or how poorly a pupil may play, I have never seen him become rude or lose his temper. In fact, he tries to cover up the pupil’s embarrassment. Sometimes he will play the piece himself.” Holley, 15. Egy ilyen alkalmat még hangfelvételen is megörökítettek (1956. március 1., FSU Dohnányi Collection).

¹⁰³ A bekezdés utolsó, dicsérő mondata ugyan csak az amerikai kiadásban szerepel, Dohnányi valóban viszonylag elismerően nyilvánult meg floridai tanítványairól. Egy magánlevelében például így írt: „A tanítványokra persze nem szabad budapesti mértéket alkalmazni, de a nívó nem rossz, s határozottan sokkal jobb, mint Tucumánban.” (Dohnányi levele Laczkovich Jánosnak, 1950. január 21., FSU Dohnányi Collection); másutt pedig: „Zongora tanítványaim (heten vannak) nagyon jók” (Dohnányi levele Kilényinek, 1952. november 1., FSU Kilényi–Dohnányi Collection).

>Most a nagy örömöm az, hogy tanítványaim egyre inkább megismerik zenémet azon keresztül, hogy megismernek engem, és megismernek engem zenémen keresztül. Az amerikai fiatalok különböznek az európaiaktól.< Az amerikai fiatalságban *van bizonyos konfidencia, önbizalom, ugyanakkor azonban* lelkes, melegszívű és tisztelettudó azokkal szemben, kik ezt a tiszteletet kiérdemlik. Az utcán odakiáltják: „Hallo”, de ezt olyan kedvesen, oly közvetlen mosollyal teszik, hogy az embernek felmelegszik a szíve tőle.

Talán szexuálisan¹⁰⁴ érettebbek, de szellemileg naivabbak, mint a mi fiatalságunk, s ennek főleg a „high-school” az oka. Ámbár elveszik a gyermekek idejét, nagyon keveset tanítanak abból, amire szükségük lenne. Jóformán az egyetemen kell a növendéknek megtanulnia még a helyesírást is, egyéb tantárgyról nem is beszélve.

Van az amerikai fiatalságnak egy kedves tulajdonsága – hogy nagyon kíváncsi. Nem tolakodóan, csak éppen hogy minden iránt érdeklődik. Valahányszor feleségem unszolására alávetettem magam, hogy új öltönyt vagy cipőt vásároljak, másnap >–ahogy nemrég is történt–< már az egész egyetemen mindenki, akivel találkoztam, beleértve még a tanárokat is, érdeklődéssel jegyezték meg, milyen szép új öltönyöm vagy cipőm van. Még egy új nyakkendőt is észrevettek és megdicsérték. >Születésnapjaimon ünnepséget rendeztek.< És valahányszor múltunkról, menekülésünkéről, magyarországi élményeinkről beszéltünk, végtelen figyelemmel s részvétellel figyeltek minden szavunkra... >És keményen dolgoztak.<

Képesek a legintimebb kérdéseket a legtermészetesebben feltenni. Minap azt kérdezte tőlem valaki, egyik kompozíciómra vonatkozólag, szerelmes voltam-e, mikor ezt írtam?

Azt válaszoltam neki: „Én mindég szerelmes voltam”. És ekkor, azt hiszem, nem mondtam valótlan.

*Tanítványokat csak audition, azaz előjátzás előzetes meghallgatása alapján vállaltam el, ami során meggyőződtem róla, hogy csakugyan tehetségesek. Szívesen vállaltam freshman-eket,¹⁰⁵ mert azok még nem voltak „elrontva”. Idomíthattam őket a saját elgondolásom szerint. Voltak úgynevezett „Doktor kandidátusaim”, akik zenei doktorátusra pályáztak, melyet a mi egyetemünkön kívül csak egy egyetemen nyerhettek el.¹⁰⁶ Két esztendőre kellett idejönniük, hogy a tanfolyamot elvégezhessék,

¹⁰⁴ Az angol változatban: „socially”.

¹⁰⁵ Alapképzésben (*undergraduate*) elsőéves hallgató.

¹⁰⁶ Egy kiemelkedő tanítványának, Howard Silbernek az országban elsőként sikerült szervezett képzésben megszereznie a *Doctor of Music* fokozatot. Korábban ezt csak tiszteletbeli címként lehetett elnyerni, 1951 őszén

mely főleg lecture-ökből és hangversenyekből (szóló és zenekarral) állt. Eleinte csak nekem és Kilényi Edének voltak ilyen doktortanítványai. Mivel úgyszólván valamennyire tanárok voltak már valahol, bizonyos időre szabadságot vettek, hogy egy-egy szemeszterre idejöhessenek tanulni, lehetőleg legrosszabbkor, amikor már betelt tanítványaim létszáma, s az ő jövetelük nekem külön óraszámot jelentett tehát külön megfeszített munkát. Annál is inkább, mert a zenekari hangversenyeiket, még Kilényi növendékeinél is, én vezényeltem, s ez számos, vagy inkább számtalan próbát jelentett.¹⁰⁷*

*Az egyetemi zenekar, néhány csekély kivétellel, csupa növendékből áll. Valamennyiüket nagyon elfoglalják tanulmányaik, s nagyon gyatrán honorálják is őket, így nehéz fegyelmet tartani köztük, viszont én – kissé lehordva őket, fegyelmet teremtettem, s a legtöbbet sikerült kihoznom belőlük. Igazán rendes előadásokat produkáltunk, sokan azt mondták, még New Yorknak is díszére válnék.¹⁰⁸ Ezekért a fáradozásaimért természetesen nem kaptam az egyetemtől semmiféle külön tiszteletdíjat. *Ezt mint önként, szívességből tettem: a fiatalság iránti szeretetből s az emberiségért, talán inkább saját lelkiismeretem parancsát követve, hogy segítsek, hogy közreműködjem, saját erőmet akaratlanul is túlbecsülve.**

azonban az FSU egyike lett azon két egyetemnek Amerikában, amely a doktorátus ilyen megszerzését lehetővé tette.

¹⁰⁷ A következő tallahassee-i növendékkoncerteken vezényelt: 1953. január 30. (Howard Silberer), 1957. január 21. (Frederic Kirchberger), 1958. január 13. (Catherine A. Smith), 1958. március 17. (Paul Parmelee), 1959. január 12. (Joseph Running), 1959. október 30. (Eugene Jennings), 1960. január 18. (Edward Thaden).

¹⁰⁸ Ld. például a következő kritikát: „... no applause meter was available to provide absolute evidence, the audience reaction would indicate that last night’s concert was one of the most successful ever presented by the local orchestra.” L. H. S., „Second State Symphony Concert Given”, *Tallahassee Democrat* (1952. február 26.).

>Zene!... Oly sok mindent jelenthet oly sok különböző életben, oly sokféle embernek, vagy alkalomnak. **Mindenkinek nem kell előadóművésznek lenni, mindenki nem lehet tanár. Amatőrnek mondjuk azt, aki saját kedvtelésből koncertezik akár egyedül, akár hozzá hasonló barátaival, akik szeretik és tisztelik a muzsikát. Az ilyennek tehát be kell kapcsolnia a rádiót, vagy fel kell tennie egy lemezt? De miért ne játszhatná a zenét ő maga? Megteheti. Még többeknek kellene ezt tennie, zongorán vagy más hangszeren. Tallahassee-ben, és egyre több más helyen a fiatalok jó zenekarokban ülnek. Ebből kifejlődhet egyre több és több amerikai zenekar, talán néhány igazán nagyszerű is – ki tudja?**¹¹⁰

De mindenki nem lesz profi zenész. Csaknem ugyanilyen fontos, hogy ebből az érdeklődésből és aktivitásból következően egy új, széles amerikai közönség formálódik, amely ért ahhoz, hogy mit csinál a zenekar, és mennyire teszi ezt jól. A legjobb hallgatók azokból lesznek, akik valaha részese voltak a zenének, játszottak a múltban valamilyen hangszeren. De miért legyen ez a „múlt”? Néhányuk, ha megtanulták, hogyan váljanak jó laprólolvasóvá, találhatnak olyan magukhoz hasonló társakat, akikkel kamarázhatnak. Ők újra örömet lelhetnek a zenélésben, jobb barátok lesznek, és a zenét annak leginkább valódi rendeltetésében használják.

A laprólolvasást említettem. Tanítványaim tudják, mennyire fontosnak, mennyire szükségesnek tekintem. Ez nem egy különleges adottság, nem igényel speciális tehetséget, egyszerűen csak gyakorlás kérdése, és bárki megszerezheti ezt a tudást, akinek zenei érzéke van. A jó ízlésű és mérsékelt tehetségű amatőr számára (annak, akinek nincs oka véget nem érő gyakorlással tölteni az idejét egy vagy két darab előadását tökéletesítendő, s aki inkább változatosságra vágyik és boldogan játszik

¹⁰⁹ Az amerikai kiadás e fejezete az egyetlen olyan, hosszabb szöveg, mely a magyar változatból teljesen kimarad. A szöveg lényegében Dohnányi „Sight-reading” című, Athensben, illetve feltehetőleg több más egyetemen megtartott, zongorázással kísért felolvasásának (ún. lecture-recital) felel meg. A szöveget eredeti változatában James A. Grymes adta közre: Dohnányi, „Sight-reading (Appendix B. Dohnányi’s Lectures at Ohio University)”, in Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, James A. Grymes (ed.) (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002), 214–216. Magyar fordítását és a szövegről való fontosabb tudnivalókat lásd: Kusz Veronika, „... a zenepedagógusok elszörnyülködésére». Dohnányi Ernő és a laprólolvasás”. *Parlando* 54/2 (2012). <http://www.parlando.hu/2012/2012-2/2012-2-07.htm>

¹¹⁰ Dohnányi több interjúban szóvá tette, mennyire lenyűgözi az utóbbi években-évtizedekben megélénkült amerikai zenekari élet. Lásd például: „Musical development in America during the past half-century has astonished me» he said. When Dohnányi first came to the United States 50 years ago, only a handful of symphony orchestras existed in the nation. »Now there are too many to count« he said. The American audience is trained at last to appreciate music, Dohnányi believes, due to emphasis placed on the arts in our schools.” Betty Patterson, „Master Musician Joins FSU Faculty”, *Tallahassee Democrat* (1949. november 6.).

mindenféle darabot, amellyel elboldogul) a laprólolvasás a kulcsa az egésznek. Egy ilyen illető, ha zongorista, jelentős részét megismerheti az irodalomnak. Egy amatőr is sokat tanulhat így.

Nekünk, többieknek, a laprólolvasás csaknem a legfontosabb, különösen a zongoristáknak. A zongora-repertoár olyan hatalmas, oly rengeteg alapmű van, melyet a profiknak ismernie kell, hogy lehetetlenség megtanulni mindet a laprólolvasás tudománya nélkül. Most, hogy ezeket a műveket lemezre vették, gyakran elsőrangú előadókkal, tehetjük-e, hogy a lemezjátszót hallgatva tanuljuk meg őket? Igen, részben; s ez az egyik oka, hogy az az amatőr típus, akiről az imént beszéltem, eltűnőben van. Micsoda nagy kár! Azért, mert ezek a dolgok nem egyenértékűek, és természetesen főleg nem azok egy komoly növendék számára. Eltekintve a tényről, hogy sokkal nagyobb örömet szerez aktívan közreműködni, mint passzívnak lenni valamiben, a pusztán zenehallgatás soha nem lehet olyan *kihívást* jelentő tapasztalat, mint a játék; akkor tanulsz meg egy darabot, ha magad eljátszod. Amellett veszélyt jelent – hacsak nincs több felvételed egy adott műből –, hogy hozzászoksz *egy* művész interpretációjához, aki esetleg nem is a legjobb.¹¹¹

Igen fontos, hogy valamiféle képünk, összefoglalásunk legyen a teljes irodalomról, de még fontosabb az a hatás, amivel ez a tudás bír saját játékunkra, a mesterművek tolmácsolására. Egy Beethoven-szonátát *jól* játszani, Beethoven stílusában ismerősnek lenni – ez lehetetlen úgy, hogy *egyetlen* szonátát tudunk. Ez, természetesen, más zeneszerzőkre is vonatkozik. A stílus olyasmi, amit nemigen lehet tanítani, érzés dolga, s csakis akkor elérhető, ha egy szerző életművének nagy részét ismerjük. Ez önmagában nyilvánvalóvá teszi a laprólolvasás szükségességét, de vannak más, technikai jellegű előnyei, olyasmik, melyekre mindig felhívom a növendékek figyelmét. A laprólolvasás, véleményem szerint, a gyermek zongoraoktatásának kezdetétől tanítható, de ekkor még nem szabad egyedül gyakorolni, tanárának a legegyszerűbb négykezes darabokat kell használnia. Évekkel később, mivel nem minden zongorista olyan szerencsés, hogy kamarajátékra alkalmas hegedűs vagy csellista barátai vannak, könnyű lehet egy hozzá hasonló technikai felkészültségű zongoristát találni, akivel négykezes és kétzongorás

¹¹¹ A hangfelvételekről nemcsak mint tanárnak és „zenehallgatónak” volt lesújtó véleménye, hanem mint előadóművésznek is – feltehetőleg ez az oka annak, hogy életében sajnálatosan kevés lemezfelvételt készített. (Vázsonyi Bálint, „Dohnányi at the Piano 1955, 1956, 1959”, lemezkiadás-tanulmány, HCD 12085, Budapest: Hungaroton Classic, 1993, 17–20.)

műveket játszhatnak. Bár a kétfonórás irodalom nem túl nagy, a négykezes hatalmas, és a legkönnyebbtől a legbonyolultabb darabok is vannak köztük.¹¹²

Hatalmas anyag, és biztosítom Önöket, a legizgalmasabb. Az én ifjúságom idején ez a fajta zene olyan általános volt Európában, hogy a leghatásosabban használták udvarlási eszközként a fiatal emberek, és, hihetetlennek tűnik ma, számos házasság volt, hogy úgy mondjam, a túl sok négykezesezés következménye! Egy másik megjegyzés: a kispártitúrák, melyekkel manapság az emberek felszerelkeznek, ha zenekari koncertre mennek, csak hogy mutassák zenei jártasságukat, akkoriban még nem jelentek meg, és meglehetősen gyakori volt, hogy az amatőrök átjátszották négykezes átiratban a szimfóniákat, hogy felkészüljenek a koncertre. Ez sokkal hasznosabb volt, mint a mai zsebpártitúrák, melyeket a legtöbb ember nem is tud olvasni. Csaknem az egész valamirevaló zenekari repertoár elérhető négykezes változatban. Emellett, van rengeteg *eredeti* kompozíció; Schubert, például, köteteket írt szépséges és elbűvölő négykezesekkel tele.

Mindez, és még ennél is sokkal több, felfedezésre vár mindazok számára, akik jó laprólolvasóvá válnak. És azután persze úgy meg lehet tanulni a zenét – bizonyos zenét – hogy nemcsak kotta, hanem fény nélkül is el tudjuk játszani – egyfajta laprólolvasás látás nélkül!< Emlékszem, mennyit kínlódtam, amikor egyik tanítványom, egy nagyon kedves leányka, folytonosan ráfeküdt a zongorára, és képtelen volt úgy játszani, hogy ne tekintsen a billentyűkre. *Elfedtem a billentyűket előle egy kottával, hogy megtanítsam úgy játszani,* mert megmagyaráztam neki, hányszor esett meg velem, hogy a villany kialudt s sötétségben játszottam végig egy hangversenyt. Egyszer egy hajóúton történt, jótékony célú hangversenyt adtam >a személyzet részére<, a villany kialudt, s vaksötétben játszottam végig a műsort, s ugyanez történt >néhány évvel ezelőtt< Kansasban, Lawrence-ben, ahol szintén kialudt a villany, s sötétben kellett tovább játszanom, pedig épp a saját rapszodiáim következtek, hol annyi volt az ugrás, hogy az igazán bosszantó volt. De azért megálltam helyemet, s emlékszem, ritkán kaptam akkora tapsot életemben.¹¹³

¹¹² Az amerikai években Dohnányi maga is szemléltette a négykezes–kétfonórás irodalom bőségét, hiszen Kilényivel több közös hangversenyt adott: 1954. január 8. (Tallahassee), 1954. június 7. (Tallahassee), 1954. december 10. (Tallahassee), 1955. január 10. (Tallahassee), 1955. február 15. (Missouri), 1955. november 21. (Madison), 1959. augusztus 3. (Tallahassee). A koncerteken elhangzott többek között Mozart: D-dúr szonáta K. 448, Schubert: f-moll fantázia D 940; Brahms: *Magyar táncok* [válogatás], Saint-Saëns: Variációk egy Beethoven-témára op. 35, Dohnányi: *Suite en valse* op. 39.a.

¹¹³ A hajóúton adott jótékonyági hangverseny részleteit egyelőre nem sikerült felderíteni; ami a másik említett esetet illeti: talán az 1951. február 21-i koncertről van szó, melyen ugyan a meghirdetett programban nem, de ráadásként valóban elhangzott az egyik rapszódia. A koncertről szóló beszámoló ugyanakkor nem említ

>Tehát sok mindent meg lehet tanulni: lapról olvasni, vakon játszani – sőt zongora nélkül komponálni.< *Nagyon gyakran komponáltam úgy, hogy zongora nem volt a közelemben.* 1947-ben, mikor II. zongoraversenyemet írtam, Kitzbühelben, Displaced Person lévén, nem volt alkalmam zongorát szerezni. *Egy jóbarátom, Felix Frank és felesége megengedték, hogy odamenjek néha, s némely kényes részt lejátszhassak,* különben majdnem az egész mű a penziósoba asztalán jött létre.¹¹⁴

semmiféle zavaró külső körülményt. Criss Simpson, „Dohnányi Recital”, *Lawrence Journal-World* (1951. február 22.).

¹¹⁴ Ilona von Dohnányi, 160-161.

Leginkább komponistának éreztem magam, ha többféle minőségben is szerepeltem. Mert csak a komponista az alkotó. És az, amit alkot, halála után is fennmarad – halhatatlanná teszi – fenntartja nevét az utókor számára. Ha kompozícióimról beszélek, újra csak azt ismételhetem, hogy nem voltam különösen szorgalmas, de igyekeztem mélyreható és a kifejezésben pontos lenni. Mint a levélírást, amit különösen utáltam, mert nagyon nehezemre esett – én is úgy voltam vele, mint Schumann, hogy inkább zenével szerette kifejezni magát –,¹¹⁵ kompozícióimat is halogatni szerettem, annál is inkább, mert nem akartam alkotni inspiráció nélkül. Ezért akárhányszor megesett a régmúltban, hogy utolsó percben, az előadás előtt napon fejeztem be valamely, főleg kamarazeneművet. Egyszer, mikor még fiatalember koromban Angliában előadtam első alkalommal Csellószonátámat, partnerem, szegény Lebell ugyancsak izzadt, mert egy nappal előbb adtam át neki az utolsó oldalakat, s egész éjjel gyakorolnia kellett, hogy lépést tarthasson velem.¹¹⁶ Még az is megesett, hogy egy zongoraművet, mely nem nyert befejezést, magán az előadáson improvizáltam.¹¹⁷

Ez nemcsak azért volt így, mert ugyancsak el voltam foglalva hangversenyekkel, utazással, tanítással, de mert, mint már említettem, akkor szerettem csak írni, ha legalább bizonyos fokig hangulatban voltam. Egy komponista, ha bizonyos rutinja van, bármikor alkothat „valamit”, de az távol fog állni attól, amit ihletben teremtene. Persze az úgynevezett ihlet „inspiráció” nem azt jelenti, hogy egyedül bezárkózva üljek, s várjak, míg a múzsa rám lehel, vagy homlokon csókol. Az ember akárhol lehet inspirálva. Vonaton, repülőn, néha még egy nagy társaság kellős közepében is, ha elkalandoznak a gondolatai. Fiatal koromban sokat utaztam vonaton. Nem egy művem főrészei ilyen utazások közepette születtek meg.

***Persze amit az ember egyszer leír, az nem jelent, hogy végleges. Újra és újra át kell azt nézni, csiszolni, dolgozni. Hányszor vettem el teljes oldalakat, mert nem feleltek**

¹¹⁵ Dohnányi levélírást írást érzett ellenérzéseiről részletesebben ld. még Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, 168–169.

¹¹⁶ Erről ld. Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, 37–38.

¹¹⁷ Az op. 6-os Zongora-passacagliáról van szó (bemutató: 1899. március 4.). Az esetről a Dohnányi két felesége által írt életrajzok emlékeznek meg: Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, 32, ill. Elsa Galafrés, *Lives...Loves...Losses* (Vancouver: Versatile, 1973) 130. Kritikákban, családi levelezésben nincs nyoma a történetnek.

meg ízlésemnek, sőt egész fejezeteket írtam újra.¹¹⁸ A 2. szimfóniámat [op. 40] pedig tíz év után teljesen átdolgoztam. *

Az ember persze könnyebben dolgozik csendes, nyugodt légkörben. De én nem voltam ilyen tekintetben ideges, s ha közvetlenül nem zavartak, dolgozni bírtam, még ha beszédet hallottam is, csak zenei hangok zavartak meg. Azok mellett képtelen voltam alkotni. Persze ez nem jelenti, hogy sokszor órákig nem ültem megfeszített idegekkel, halálra fáradtan, verejtékezve a kottapapír mellett, hogy egy megoldást megtaláljak, hogy valamit tökéletesítsek.

>Tanítványaim< Gyakran kérdezgettek, mi a kedvenc művem? Ilyenkor azt feleltem, hogy: nincs. Tagadhatatlan, legbüszkébb vagyok a *Cantus vitae* [op. 38], melyen három évig dolgoztam, de a gondolatokat hozzá hosszú éveken át gyűjtöttem, érleltem,¹¹⁹ és a 2. szimfóniámra, mit tíz évi pihenés után itt Floridában teljesen átírtam, s mely oly sikert ért el két évvel ezelőtt Minneapolisban, Doráti Antal vezényletével, hogy ugyanabban az évben meg kellett ismételni.¹²⁰ Nemcsak azért ragaszkodom ezen műveimhez, mert ezek a legmonumentálisabbak, de mert ezek legjobban fejezik ki gondolatvilágomat, életfilozófiámat.¹²¹ *Itt, ezekben a művekben én beszélek a közönséghez, mint ahogyan Schumann egyik *Kinderszenéjének* a titulusa: „Der Dichter spricht...”*

Rendszerint nem a legnépszerűbb műveim a kedvenceim. *Egy alkotás az írójának úgyszólván gyermeke, mely voltaképp mások szemébe mostoha.* Így például mindenfelé 1. kvintettemet [op. 1] játsszák, az a népszerű. Pedig én sokkal többre becsülöm a 2. kvintettemet [op. 26] és nagyon örültem, hogy >négy éve< Edinburghban azt adhattam

¹¹⁸ A Dohnányitól fennmaradt kompozíciós források viszonylagosan kis száma látszólag nem felel meg ennek az állításnak, de feltehetőleg minden műhöz voltak vázlatok, fogalmazványok, csak elkallódtak, esetleg maga a szerző semmisítette meg őket. A lehetséges okokról és a forráshelyzetről részletesebben lásd Kovács Ilona, *Alkotói folyamat Dohnányi Ernő zeneszerzői életművében. A kamarazene-vázlatok vizsgálata*, PhD dissz. (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010), különösen: 20–25.

¹¹⁹ A *Cantus vitae* keletkezéstörténetéről ld. James A. Grymes, „A *Cantus vitae* (op. 38) szimfonikus kantáta keletkezéstörténete, zenei felépítése és bemutatója”, Mészáros Erzsébet (ford.), in *Dohnányi Évkönyv 2004*, 3–20.

¹²⁰ A 2. szimfónia első változata 1942–1946 között keletkezett, bemutatója Londonban volt. Dohnányi 1954-ben újra elővette művet, javítgatta, s ennek az új változatnak a bemutójára került sor 1957. március 15-én, Minneapolisban. Az előadásnak valóban sikere volt, Doráti újra műsorra tűzte, de a kompozíció még a két előadás között is csiszolódott (ekkor jött létre a „3.” változat), részben egyébként éppen a karmester javaslatai nyomán. Az ezzel kapcsolatos levelezést az FSU Dohnányi-gyűjteménye őrzi, részleteit elsőként közölte James A. Grymes, „Compositional Process in Ernst von Dohnányi’s Symphony in E major”. MA thesis (Florida State University, Tallahassee, 1998).

¹²¹ Lásd az 55. lábjegyzetet.

elő.¹²² *És ebben, azaz ezen művem értékelésében egyetértett velem a nagy zenekritikus, Tovey is, ki ezt a művet könyvében olyan szépen jellemezte.*¹²³

*Mikor az egyik talán legismertebb művem, a *Gyermekdal-variációim* [op. 25] felől érdeklődtek az emberek, azt kérdezték, vajon az a kis gyermekdal téma inspirált-e, hogy művemet rá felépítsem? Ez tévedés. Nekem nagymérvű variációk voltak az agyamban és kutattam valami egyszerű kis motívum után, melyre ezt az alkotást felépíthessem.¹²⁴ Mint ahogyan Rodin is a „Gondolkodó” alkotásánál egészen bizonyosan nem a modellt választotta meg először, de a gondolat kifejezésén mélyedt el. Persze szívesen választottam ezt a kis gyermekdal motívumot, mert ez humorra is alkalmat adott. Mindég kedveltem a humort; a jóindulatú humort, a derűt, melynek nincs köze a keserű iróniához. Ezért kedveltem Dickenst. A humoráért. És csak nehezen találtam lelki kapcsolatot olyanokkal, kiknek nem volt érzékük a humor iránt.*

*Már elmondtam, hogy – legalábbis az én esetemben és a legtöbb alkotó esetében – a komponáláshoz feltétlenül szükséges az inspiráció. De még valami szükséges, amit már szintén említettem. Az előtanulmány. Kellő felkészültség nélkül nem lehet maradandót alkotni sem a zene, sem a képzőművészet terén. Vannak azonban festők vagy zeneszerzők, kik a világon semmit sem tanultak, mégis nekiállnak alkotni. Voltak tanítványaim a kompozíció osztályon, kik egyetlen hangszert sem ismertek, sőt még hallásuk sem volt. Eszerint manapság legkönnyebb dolog komponálni. Ezek a komponisták csak egyre törekszenek: hogy originálisak legyenek.*¹²⁵

*Milyen más Bartók igazi originalitása!¹²⁶ Ahogyan az szinte önmagától kibontakozott! Bartók Béla mondta nekem egykoron, még 1900-ban, mikor teljesen

¹²² Dohnányi – egy kubai kényszerkitérőt nem számítva – 1949 után egyetlen alkalommal lépte át az Egyesült Államok határát: amikor 1956 nyarán Nagy-Britanniába utazott lemezfelvételre, illetve az Edinburgh International Festival három, az ő zeneszerzői életműve előtt tisztelő koncertjére (1956. augusztus 21., 23., 26.). A kedvező fogadtatás és az Európába való visszatérés érzelmileg nagy hatással volt rá.

¹²³ Donald Francis Tovey, „Dohnányi, Ernst von”, in Walter Wilson Cobbett, Colin Mason (eds.), *Cobbett's Cyclopedic Survey of Chamber Music*, vol. 1. (London–New York–Toronto: Oxford University Press, 1929, ²1963), 327–331.

¹²⁴ Ez a variációs gondolkodás egyébként nem jellemző Dohnányira, más műveiben inkább – Beethovenhez, Brahms-hoz hasonlóan – a motivikus variáció jelenik meg (sokszor egészen elvint formában). Különös, hogy a gazdag variációs életmű legismertebb darabja éppen egy kompozíciós stratégiáját tekintve atipikus darab lett.

¹²⁵ Hasonló megfogalmazás egy interjúban: „Music must be free, a composer must write from inspiration. [...] You see, if you are just trying to do something because that thing hasn't been done before – if that's the reason for doing it – the result will naturally not live long. I call this method of composition »college style«.” Doris Reno, „Pianist Dohnanyi: A Serene Artist”, forrás és dátum nélkül (FSU Dohnányi Collection).

¹²⁶ Bartók iránti tiszteletének Dohnányi több amerikai interjújában is hangot ad, amikor is – általában Stravinsky mellett – őt emeli ki, mint a legrokonszenvesebb kortárs zeneszerzőt. Lásd például: „Everything that is grand and great, I admire. [...] But the best of the moderns, I think, are Bartok and Stravinsky.” Betty Patterson, „Master Musician Joins FSU Faculty”, *Tallahassee Democrat* (1949. november 6.); „Dr. Dohnanyi said his favorite composer is Bach, and his favorite moderns, Bela Bartok, Stravinsky, Prokofieff.” Carlo M. Sardella, „Noted Musician To Be Guest Artist Tonight”, *Evening Union* (1953. április 9.).

abbahagyta a régi irányú alkotását: „Minek is komponáljak?” mondta keserűen. „Hiszen mindent megírtak már, amit írni lehet, ezen a világon.”*

*És akkor én voltam – éppen egy amerikai hangversenykörutamról visszatérve –, ki Strauss Richárd művéről, [az] *Also sprach Zarathustrá*[ról] beszéltem neki, melyet kinn hallottam. Eljátszottuk a művet négykezesben, s ez annyira megihlette, hogy elhatározta, ezentúl ebben az új irányban fog alkotni.*¹²⁷

De Bartók tudta, mit csinál. Neki megvolt a teljes felkészültsége, tudása és tehetsége.

*Ő új utat akart törni.*¹²⁸

Mikor Magyarországon ottlétem utolsó évei alatt modern komponisták beküldték hozzám műveiket, hogy a rádióban előadjam a zenekarral s én eleget tettem kéréseiknek, a közönség csupa szitkozódó levéllel halmozta el a rádiót.¹²⁹ Pedig a magyar közönségnek beleszólása volt a rádió műsorába, mert havonta fizettek használatáért. Ezért csökkenteni kellett az effajta művek előadását, s ily módon számos modern komponista lett halálos ellenségem, kik aztán, a második világháború után minden alkalmat felhasználtak, hogy árthassanak nekem, s hogy visszatérésemet megakadályozzák, mivelhogy sokkal könnyebben boldogultak az én „rivalitásom” nélkül.¹³⁰ Biztos forrásból jutott el hozzám, hogy amíg Oroszországban nagy sikerrel adták elő műveimet, azok szigorúan tiltottak voltak Magyarországon. És hogy ez az üldöztetés, ez az ellenséges propaganda, ez a hihetetlen hadjárat Magyarországról indult ki ellenem, mely még az itteni üldöztetéseimet is eredményezte.

*Volt idő, mikor igazán nehéz körülmények közt éltünk, mégsem éreztem soha szegénynek magam. Tudtam, hogy a sors ellen úgyis hiába hadakozom, s hogy nincs módomban a körülményeken segíteni, ezért igyekeztem megnyugodni bennük. Az egyetemen sohasem folyamodtam semmiféle kiváltságért, sohasem követeltem, hogy velem kivételt tegyenek. De azt a tudatot, hogy művész vagyok, nem tartottam szerénytelenségnek. Elvégre ez Isten ajándéka, s hálátlanság lenne irányában, ha ezt nem venném tudomásul. S ezt úgy

¹²⁷ A Bartók-források nem igazolják a fenti, a Dohnányi-irodalomban több helyütt felbukkanó történetet. Erről részletesebben lásd Vikárius László: *Modell és inspiráció Bartók zenei gondolkodásában*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1999, 83–84.

¹²⁸ Feltűnő, hogy Dohnányi meg sem említi a népzene mint Bartók „új útjainak” inspirációját, de ennek aligha kell több jelentőséget tulajdonítanunk – inkább a szöveg felületességét jelzi.

¹²⁹ Vázsonyi, 229–233.

¹³⁰ Dohnányinak nem voltak pontos értesülései támadóinak személyével kapcsolatban. Ld. egy levelét: „Az én »háborús« ügyem csak nem akar rendbe jönni. [...] A dolog a Salzburgi »magyar« bizottságból indul ki, s mint értesülök, Pestről fűtik Jemnitz és társai, úgy szinte Veress Sándor hívei (ő maga nem). Mindakettőre többször kijelentettem, hogy tehetségtelenek; hát ez a bosszú! Szép világ!” Dohnányi levele Dohnányi Máriához, 1946. február 20. In *Dohnányi családi levelei*, 173.

igyekeztem meghálálni, hogy minden alkalmat megragadtam, hogy tanítványaimnak továbbadhassem azt a kivételes, nekem juttatott adományt.

És ezt szeretetből is tettem. Valahányszor segíteni tudtam, boldognak és erősnek éreztem magam. A lelkem fiatal maradt, s azt képzeltem, ha kényszerítem magam lépést tartani a fiatalokkal, s minden kötelességemet elvégzem, amit az élet rám ró, sikerül fizikailag is fenntartani az iramot. Pedig most már tudom, érzem, hogy kímélni kellett volna magam. Többet kellett volna pihennem, magamnak és családomnak élnem. Azt képzeltem, az élet titka az, hogy lehetőleg másokért éljünk. Az is önbizalmat adott nekem, hogy tudtam, hogy feleségem szervezetileg gyenge, s védelemre, gondoskodásra szorul. És az volt az érzésem, hogy a világ számára is bizonyos mértékben fontos vagyok. Hiszen annyi ember fordul hozzám tanácsért, sok neves művész is.*

>Hadd ismétljem, amit már elmondtam, kissé más értelemben.< Mindig azt tartották rólam, hogy komponista, >zongoraművész< és dirigens vagyok, később ehhez járult tanári minőségem, hiszen az elmúlt években jóformán kizárólag a tanításra szorítkoztam.

Eleinte irtóztam a tanítástól. >Sokat kivett belőlem<, fárasztott. *Argentínában semmi pénzért sem vállaltam volna semmiféle privát órát, pedig vagyont kereshettem volna.* De most, a folytonos támadások folytán itt az Egyesült Államokban ez lett a „job”-om. És mondhatom, megszerettem. Fárasztó volt, hiszen mindig annyira vártam a pénteket, hogy a *weekenden* kissé kipihenhessem magam. Sosem panaszkodtam, talán büszkeségből, talán tartózkodásból, így sokan azt hitték, hogy élvezem ezt az agyonhajszolt munkát – *ezek közé tartozott maga a dékán, aki szerint én direkt lelkesedtem azért, hogy így agyondolgozzam magam. De, mint már mondtam, évekkel ezelőtt megpróbáltam tiltakozni a folytonosan növekvő elfoglaltság ellen s mikor ez hiábavalónak bizonyult, kénytelen voltam beletörődni. Egyike volt elveimnek, hogy* amin nem segíthetünk, azt zokszó nélkül, sőt lehetőleg mosollyal viseljük. Ezáltal a teher is könnyebb lesz, és nem búsítunk másokat, főleg *családomat,* feleségemet, ki úgyis eleget aggódott értem.

Ha megerőltető volt is foglalkozásom, megszerettem, mert megszerettem >kollégáimat, barátaimat<, az itteni ifjúságot. Szerettem ezeket a fiatalokat, kik mindig mosolyogtak, derűt sugároztak maguk körül. szerettem a fiatalságot s ők is vizsontszerettek. Szerettem ezt az atmoszférát, mely hozzájárult, hogy fiatalon tartson. >Diákjaim, ezek a fiúk és lányok, akiket a tisztaság és a derű aurája övez <, megértették, hogy a javukat akarom, hogy szeretnék átadni nekik abból, amit valamikor én nyertem a sorstól, >a természettől, Istentől<. Hogy fenntartsam bennük az ízlést, az igényt a szépre, a jóra.*

Mert manapság nagyon helytelen irányba terelődött a zene, >ahogy sok más dolog is<. A tömegképzés kiszorítja az egyént és a híres pianisták közül csak kevés oly nevet mondhatok, kiknek előadás után a közönség azzal az érzéssel távozna, hogy „most gazdagodtam valamivel”. A modern pianista arra törekszik, hogy technikáját fejlessze. „Loud and fast”. „Hangosan és gyorsan”. >Hangosabban és gyorsabban.<

***Ez a jelszó.* De a játékukban nincs érzés, nincs inspiráció >vagy véglegesség, kísérleti jellegű marad<; és lassan a közönség hozzászokik az ilyen produkcióhoz, és nemsokára már nem is tudja majd, milyen volt az a fajta művészi előadás, ahol érzéseit, egész lelkét igyekezett interpretálni az előadó művész. >Még nincs túl késő,< most még megértik és értékelik ezt, >ha van rá lehetőségük<, ennek bizonyítéka volt az a**

lelkesedés, mellyel 1959 őszén atlantai hangversenymet jutalmazták. Az utolsó romantikusnak neveznek.¹³¹ És akárhogyan iparkodnak is ma hangoztatni, hogy nincs romantika, nincs érzés, nincs szentimentalizmus – mindezen állításokat megcáfolta az én atlantai, minneapolis-i, chicagói, sőt New York-i sikerem.¹³² >Én ezt jobban tudom, tudom mi az, amit ezeken a koncerteken adtunk egymásnak közönségemmel.<*

1949-ben telepedtünk meg Floridában.

Mikor Tallahassee-t megláttam, azonnal megszerettem. Mindég mondogattam, olyan, mint egy falu, mint egy gyönyörű, óriási kert. Az ősrégi tölgyfák, melyek az utakat szegélyezik s melyekről az Apanisz most csüng alá, az ide-oda ugráló mókusokkal, a télen viruló kaméleák és a tavasszal nyíló azaleák, *melyek buja színeikkel tündérországgá varázsolták ezt a várost. Minden, minden varázslatosan szép volt.*¹³³ És ami legszebb volt benne, hogy otthont nyújtott végre nekünk hosszas, keserves vándorlásaink után. Csoda és barátaink áldozatos közreműködése révén házat vehettünk,¹³⁴ *és én maga is megpróbáltam kertészkedni amennyire lehetett, mert az időjárás bizony az év legnagyobb részében irtózatosan forró. De szobáinkban „air conditionnal” hűtöttük a levegőt, mely élvezhetővé tette a nyári itt tartózkodást is. Arra sajnos nem tellett a tizenkét év alatt, hogy egyetlen nyáron is szabadságot engedhettem volna meg magamnak.*¹³⁵

Tallahassee-i házunk tehát otthonommá vált. A bútorok ugyan sok kivetnivalót hagytak hátra, a kert is. Mindég terveztem, hogy egyszer majd átrendezem az összes szobát. Az én dolgozószobám viszont olyan volt, amilyennek én szerettem volna. *Ha oda behúzódtam, ott tökéletesen otthon és boldognak éreztem magamat.* Minden tárgyat, a legapróbbat is, úgy helyeztem el, hogy ízlésemnek megfelelően s majdnem minden tárgyhoz valami emlékem fűződött. A képek a falon is mind régi emlékeket tükröztek vissza, régi fényképek, melyeket húgom küldött Magyarországról, s én itt többnyire saját magam berámáztam. De ezek az emlékek nem fájtak már, inkább kedvesek voltak, mert én itt alapjában megtaláltam a boldogságot, még ha agyondolgoztattak is az egyetemen. Megtanultam, hogy az élettől nem

¹³¹ Lásd pl. Jones, Clarence. „Florida’s Youthful Oldsters: Last of the Romantic Age Masters Not Slowing Down”. *The Florida Times-Union* (1958. október 5.).

¹³² A New York-i előadás sikerét legérzékletesebben Ilona von Dohnányi írja le, aki ezzel a dicsőséges „győzelemmel” zárja Dohnányi-életrajzát (ld. Ilona von Dohnányi, 199-200).

¹³³ Vö.: „Tallahassee most télen az elképzelhető legszebb hely. Az egész kis város egy nagy kert.” Dohnányi levele Laczkovich Jánosnak, 1950. január 21. (FSU Dohnányi Collection).

¹³⁴ A kényelmes és szép otthonhoz (Beverly Court 568.) tulajdonképpen szerény anyagi körülményeik révén jutottak, hiszen csupán azért erre a meglehetősen magas áron kínált ingatlanra esett választásuk, mert az olcsóbbak tulajdonosai mind nagyobb összeget kértek foglalónak. Így kénytelenek voltak jóval nagyobb kölcsönt felvenni (részben valószínűleg barátaiktól, például Schulhoftól is), cserébe azonban 1950 januárjától fogva kellemes, saját otthont tudhattak magukénak.

¹³⁵ 1950–1956 nyaráig 6 hetet dolgozott nyáron az egyetemen, az utolsó három nyáron pedig 8 hetet.

szabad túl sokat követelni, de hálás szívvel kell elfogadnunk minden ajándékot. Ezért élveztem minden évet, sőt annak minden napját, óráját. Valahányszor sütött a nap és láthattam a kék eget, ez már derültté tett. Mindég nyitott szemmel jártam, hogy megláthassam az élet millió apró szépségét. Egy kis béka a fűben, újonnan nyílt virág, szivárvány az égen, szép naplemente, a sűrűn gomolygó felhők mind felkeltették az érdeklődésemet. És így voltam az emberekkel is. Szerettem őket és ezért megpróbáltam rózsaszín szemüvegen át nézni őket. Jól láttam fogyatékoságaikat, de iparkodtam elnéző lenni velük szemben, és inkább sajnáltam őket ezekért a hibáikért.

Szerettem Tallahassee-t. Bárhová utaztunk is, legszívesebben persze New Yorkba mentem,¹³⁶ ahol minden csupa szórakozás, ahol élveztem az éttermeket, legjobban a Rumpelmayert, a múzeumokat, mégis mindég szívesen, végtelen örömmel jöttem haza Tallahassee-ba. Itt nagyon sok odaadó barátra akadtunk. Olyan barátokra, akik mellettünk álltak a balsorsban is. Igaz, hogy voltak – de ezek Tallahassee-n kívül –, kik hatalmuk, s vagyonuk révén sokat tehettek volna, de ezt elmulasztották – viszont azt is megtanultam, az is a filozófiámhoz tartozott, hogy nem szabad semmit várni, semmit követelni az emberektől. Amit önmaguktól nyújtanak, azt örömmel kell fogadnunk. Ajándékot különben sem fogadtam volna el senkitől és nem is kértem soha senkitől semmit. Csak azt fogadtam el, amit önként, igaz szeretettel adtak.

Ezekre a kipróbált barátokra gondolok most vissza, akik szeretetükkel s önfeláldozásukkal annyira megszépítették az életemet. Az első években, mikor úgy el voltunk merülve az adósságokban, hogy semmi fényűzésre nem tellett, lengyel származású barátom és kollégám, Franciszek Zachara saját magnetofonját hozta el nekem, előbb kölcsön, aztán ajándékba.¹³⁷ >És ez csak a kezdet volt.< **Mivel sohasem tudtunk kocsit venni, barátaim jöttek naponta értem, hogy elvigyenek az egyetemre. Egyik ezek közül Walter Cowles volt, ki két hónappal ezelőtt távozott az élők sorából.**¹³⁸ **Noha nyugdíjba vonult, továbbra is reggelenként abbahagyta otthoni munkáját, s >ahogy szoktam mondani<, halálos pontossággal – egyike volt a legpontosabb embereknek, akiket ismertem –**

¹³⁶ Bár Dohnányi az amerikai letelepedést követően csupán egy alkalommal lépett fel New Yorkban (1953. november 9.), de bőven volt alkalma a városban időzni, hiszen koncertezett a New York állambeli Buffalóban (1957. október 23., 1957. október 34.), díszvendégként vett részt ünnepségen (1957. január 27.), több alkalommal lemezfelvételen vett részt (1950. október 10–18., 1956, 1960. január 21-től), illetve éves ohioi látogatásait sokszor pár napos New York-i kiruccanással kötötte össze.

¹³⁷ 1898–1966, lengyel származású zongorista és zeneszerző, az 1948-tól az FSU tanára. Barátságuk zenébe foglalt emléke lett Zachara egy versenyműve, a *Huszonnégy variáció a „Happy Birthday” témára* című darab, melyet a lengyel pianista a *Gyermeke dal-variációk* ihletésére, Dohnányi 80. születésnapjának tiszteletére komponált.

¹³⁸ Más forrásból is ismeretes, hogy Walter C. Cowles-nak, az FSU zeneelmélet-tanárának és karnagyának halála nagyon megviselte Dohnányit, ld. Vázsonyi, 311.

megjelent kocsijával, hogy az egyetemre vigyen, s aztán egykor értem jött, hogy ismét hazahozzon. Gyakran önmaga is részt vett a „class”-ban, mert maga is >kiváló< muzsikusként, a zene iránt nagyon érdeklődött. Büszkén [>mockingly<] „sofőrömnek” nevezte magát [>sofőrömnek neveztem<], s nagyon boldog volt, ha megdicsértem, hogy „a”-t kap parkolásból,¹³⁹ mert senki sem tudott oly simán, gördülékenyen, pontosan parkolni, mint Walter.

Valahányszor feleségemmel körútra mentünk, Cowlesék és Zacharáék kikísértek a repülőtérre >(Franciszek felesége nagyon jó barátnője volt az én feleségemnek)< és ha hazaérkeztünk, már ott vártak izgatottan és szeretettel tértek be hozzánk egy pohár sörré, >kávérá< vagy süteményre, hogy nagy kíváncsian, mint egy közös nagy család tagjai, ragyogó szemmel végighallgassák élményeinket. *A fakultáson volt Kilényi Ede is, régi tanítványom, kit az én közbejárásomra hozatott ide a dékán, s ki szintén sok kellemes órát szerzett nekem.* Valamennyi tanár barátom volt a zenei fakultáson. Mind segíteni igyekezett, enyhíteni a nehéz „schedule”-t, mely szinte észrevétlenül aláásta az ellenálló képességemet. Mert csak most érzem, mennyire halálosan fáradt vagyok.

Mindenki csodának tartott, hogy nyolcvankét éves koromban így bírom még. Az ottani lap zenei csodának nevezett, s azt tartották, mellettem elszégyellik magukat a fiatal „studentek”.¹⁴⁰ De valahogyan hiba történt. A lelki erőm erősebb volt a testi erőmnél, túlbecsültem önbizalmamat. Feleségem mindég féltett, kért, hogy kíméljem magam, ha látta, hogy az egyetem újabb kötelezettséggel terhelt. De én csökönyösen ragaszkodtam hozzá, hogy két végről égeti a gyertyát, amikor reggeltől estig gépel, dolgozik, pedig magam voltam az, aki ebbe a hibába estem.

***Persze a komponálásra az utóbbi években alig maradt idő. Én lassan dolgozom, de alaposan. Ahogy itt nevezték, „perfekcionista” módon. Amikor kellett a pénz, néha mégis kénytelen voltam „rendelésre”, úgynevezett „comissio”-ra írni, ami kétszeresen nehezemre esett.¹⁴¹ Emlékszem, az *Amerikai Rapszódia* két évig készült, mert hiába tanulmányoztam a régi amerikai népdalokat, nem éreztem ihletet, hogy azt a rövidke**

¹³⁹ Az „A” a legjobb osztályzat az amerikai rendszerben (jeles).

¹⁴⁰ Több kritikában találunk hasonló megjegyzéseket Dohnányi fiatalosságáról, ld. például: „Hearing Mr. Dohnanyi play made the youngsters on the scene feel ancient and worn”. Jay S. Harrison, „National Orchestra”, *The New York Herald Tribune* (1953. november 10.).

¹⁴¹ Amerikai éveiben a korábbiakhoz képest jóval több műve készült megrendelésre: a 2. hegedűverseny (Frances Magnes hegedűművész), a *Stabat Mater* (Denton Civic Boy Choir), az *Amerikai rapszódia* (Ohio University), és végső soron a *Concertino* hárfára is (Edna Phillips hárfaművész).

darabot összehozzam, s csak két év múlva jött el az idő, amidőn végre úgy alkothattam meg ezt a művet, hogy megelégedetté tett.^{142*}

Szerettem az embereket, de nagyon kevés embert neveztem „barátomnak”. A „barát” szó szent volt számomra, s nagyon óvatosan használtam. Nyolcvankét év leforgása után is két kezemen meg tudom számlálni, hányan voltak, akikről úgy nyilatkoznék, hogy barátaim.

*Persze fájt a sok csalódás, még ha igyekeztem is eltitkolni, hogy mindazért a sok áldozatért, segítségért, mellyel embertársaimat az évek folyamán elhalmoztam, annyi ádáz gonoszságot kaptam cserébe. De ilyenkor azzal vigasztaltam feleségemet:

„Ne a csúnyát tekintsük az emberekben, hanem a szépet. Nem szabad néhány gonosz, irigy hazudozó szerint megítélni az egész emberiséget, hanem inkább azon odaadó, áldozatkész barátok szerint, kik elárasztanak szeretetükkel. Csak így lehet boldog az ember. Ha elfelejti az élet csúfságait és inkább arra igyekszik gondolni és emlékezni, ami szép és felemelő.”*

*Ez persze nem jelentette azt, hogy ha megtámadtak nyíltan, ne védekeztem volna. Kiálltam az igazam mellett bármely hatalommal szemben is. Mindég azt hirdettem, az élet küzdelem. Nyugalom csak a sírban van. Nem szabad, hogy a félelem valakit is visszarejtessen a tettől, ha tudja: igazat cselekszik. Aki fél, máris elvesztette a csatát. És erre a hitre és a szerelem diadalára épült del II. Szimfóniám, melyet szüleim emlékének szenteltem.*¹⁴³

Sokat szenvedtem, sokat csalódtam, sok viszontagságon kellett átverekednem magamat a nyolcvankét év folyamán, mégis azt kell mondanom, hogy a jó Isten kárpótolt mindazért, amit elveszítettem, azzal, amit új otthonomban, Tallahassee-ban megtaláltam, odaadó barátaimban és főleg szerető feleségemben, aki mindég gondoskodó féltéssel állt mellettem, hogy mindentől, ami ártalmas, megpróbáljon visszatartani és megkímélni. >Ő tette életem utolsó szakaszát szép, az ő fiatalsága tartott engem fiatalon.< *Szeretnék e sorokban köszönetet mondani áldozatos gondoskodásáért, önfeláldozó szeretetéért,* mellyel életemet oly széppé tette. *Neki köszönhetem elsősorban, hogy nyolcvankét éves koromban a „New York Herald Tribune” azt írta rólam, hogy a fiatal *studentek* aggastyánoknak érezhetik magukat mellettem.*¹⁴⁴ Még ha bánatos volt is segített vele nekem, mert megvigasztalhattam, és ez ismét erősíthette önbizalmamat. *Megerősítette újra azt a hitemet, hogy amíg adhatunk, gazdagok vagyunk. Csak ha már nincs semmi, amit adjunk, válunk koldusszegényekké.*

¹⁴² Az *Amerikai rapszódia* keletkezéstörténetét, s a megfelelő alapanyag után való kutatás nehézségét Dohnányi levelezése – kivételes módon - részletesen dokumentálja (ld. Kusz, 104–109).

¹⁴³ A mű ajánlása szól pontosan így: „Szüleim emlékének”.

¹⁴⁴ Ld. a 141. lábjegyzetet.